

अध्याय- एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

नेपाल एक अविकसित राष्ट्र हो । जसको कारण यहाँका मानिसहरु आधारभुत आवश्यकताबाट पनि बन्चित छन् । यहाँका मानिसहरु सबैमा शिक्षाको पहुँच पुग्न सकेको छैन । जसको कारणले पनि यहाँ छोरा, छोरी तथा महिला पुरुषबिच ठुलो भेदभावको वातावरण श्रृजना भएको पाईन्छ । जनसंख्याको आधा भन्दा बढि हिस्सा ओगटेको महिलाहरुको विकास निर्माण र अन्य गतिविधिहरुमा न्युन सहभागिता रहेको छ । आज पनि महिला र पुरुष बिचमा ठुलो भिन्नता रहेको छ । महिलाले पुरुष सरह समान अधिकार पाउन सकेका छैनन् । पितृसत्तात्मक देश भनेर चिनिने नेपालमा हरेक कृयाकलापमा पुरुषहरुको नै हावी हुन्छ ।

नेपाली समाजमा घरायसी तहमा गरिने आर्थिक कृयाकलाप, खेती, पशुपालन आदिमा पुरुषहरुको सम्लग्नता रहे पनि घरायसी काम, कृषि, मेलापात आदी कार्यमा महिलाहरु बढि समय खट्नुपर्ने बाध्यता रहेको हुन्छ । यस तारुका गा.वि.स. को वडा नं. १ पिमलटारमा हेर्ने हो भने यहाँका महिलाहरु धेरै खटेर काम गरिरहेका हुन्छन । महिला विहान सबेरै उठेर बेलुका अबेरसम्म काम गर्दछन् तर उनीहरुको कामको कुनै मूल्याङ्कन गरिदैन । महिलाको कामलाई खालि उत्पादनहिन कामको रुपमा उल्लेख गरिन्छ । विभिन्न रुढिवादि परम्पराले गर्दा पनि पुरुषहरुले महिलालाई हेयको दृष्टिले हेर्ने गर्दछन् । महिला भनेका तल्लो दर्जाका नागरिक हुन् उनिहरुले गरेका काम पनि राम्रो हुदैन र उनिहरुले राम्रो काम गर्न पनि सक्दैनन भन्ने पुरुषहरुको घमण्ड रहेको हुन्छ ।

हरेक घरपरिवार भित्र रहेका आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक, राजनैतिक आदि कुराहरुमा कसको बढी आधिपत्य रहेको छ भन्ने कुरा नै घरायसि निर्णय प्रक्रिया भन्ने बुझिन्छ । घर सञ्चालनका क्रममा विभिन्न किसिमका निर्णयहरु गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो परिस्थितिमा त्यस्ता निर्णयहरु पुरुष र महिला मिलेर गर्छन् वा पुरुष एकलै र महिलाले मात्र गर्दछन् भन्ने कुरा बढी महत्वपूर्ण हुन्छ । यस निर्णय गर्ने प्रक्रियामा पनि

शिक्षित र रोजगार महिला बढी सक्रिय हुन्छन् कि निरक्षर महिला बढी सक्रिय हुन्छन् भन्ने कुरा पत्ता लगाउन खोजिएको छ । जसमा निरक्षर महिलाको तुलनामा शिक्षित महिलाहरूको भूमिका बढी सशक्त हुन्छ । जहाँ एउटा भनाइ छ कि एउटा पुरुष शिक्षित भएमा केवल ऊ मात्र शिक्षित हुन्छ तर एउटा महिला शिक्षित भइन् भन्ने उसको सम्पूर्ण परिवार नै शिक्षित हुन्छ । त्यस्तै ग्रामीण महिलाहरूको तुलनामा सहरी महिलाहरूको निर्णय अधिकार बढी रहेको पाइन्छ (CWIN, 2002) ।

विश्व जनसंख्याको आधाभन्दा बढी जनसङ्ख्या ओगटेको महिलाहरूको विकास निर्माण र अन्य रचनात्मक गतिविधिहरूमा सहभागिता न्यून रहेको छ । महिला सहभागितालाई विश्लेषण गर्ने हो भने घर, परिवार समाज र राष्ट्र प्रत्येक ठाउँमा उनिहरूको सहभागिता उलेख्य छैन । जनसङ्ख्याको आधारमा हेर्ने हो भने ५०.६५ प्रतिशत (केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग -२०५८) रहेको नेपाली महिलाहरूको राष्ट्रिय योजना आयोगमा उपस्थिति शुन्य छ ।

“जातीय तथा क्षेत्रीय विविधताका कारण यहाँका महिलाहरूको स्थितिमा असमानता रहेको पाइन्छ । छोरी प्रतिको व्यवहार र अवधारण पनि फरक फरक रहेको पाइन्छ ।” नेपालमा सबै जातिहरूमा पितृसत्तात्मक संस्कृति छ तर पनि हिन्दु धर्म संस्कृतिको प्रभाव परेका मंगोल मुलका जनजातिहरूमा छोरीप्रतिको अवधारणा र व्यवहारहरू केही मात्रामा फरक फरक छन् । खासगरी हिन्दु वर्ण व्यवस्थामा बाँधिएका ब्राम्हण क्षेत्रीहरूमा र नेवारको उच्च खानदानी उद्देशमा छोरीहरूप्रति वाध्यात्मक नीति, संस्कार, व्यवहार र चलनहरू बढी छन् । हिन्दु संस्कृतिका तराईका जनजातिहरूका पनि स्थिति करिब उस्तै छन् तर मगर, गुरुङ, राई, लिम्बू, थारू, चेपाङ आदि समुदायहरू अहिलेसम्म पनि जनजातीय स्तरका नजिक रहेका हुनाले तिनिहरूमा बाहुन, क्षेत्री आदिमा जस्तो पितृसत्तात्मक हैकम त्यति चर्को रूपमा पाइदैन । फलस्वरूप यहाँ महिलाहरूप्रतिको व्यवहार केही उद्धार खालको रहेको देखिन्छ त्यसैले छोरीहरूप्रति पनि केही खुल्ला र उद्धार खालका नीति र संस्कार आदि पाइन्छन्” (प्रश्रित, २०४९) ।

घरपरिवार चाहे धनि होस् या गरिब, घरेलु कार्यक्रमको जिम्मा महिलाहरू उपर नै हुन्छन् । बालीनाली थन्काउनु खाना पकाउनु, सरसफाई एवम् बालक र वृद्धाहरूको हेरचाह

गर्ने कार्य पनि महिलाहरूले गर्नु पर्दछ । जबकि पुरुषहरूले अत्यन्त थोरै समयमात्र घरायसी काममा खर्च गर्दछन् (आचार्य, १९८१) ।

समग्रमा एउटा परिवार, समाज र सिङ्गो राष्ट्रको समग्र विकासको लागि महिलाहरूलाई पनि घरको महत्वपूर्ण निर्णय गर्नको लागि अवसर उपलब्ध गराइनु पर्दछ, जबकी उनीहरूले घर, परिवार, समुदाय र राष्ट्र हुँदै अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा समेत एउटा महत्वपूर्ण निर्णयकर्ताको रूपमा उभिन सक्छन् (श्रेष्ठ, २०६०) ।

समयको परिवर्तन सँगै छोरीलाई पनि पढाउनु पर्दछ भने मान्यताको कारण यस समाजमा छोरी बुहारीलाई शिक्षा दिन थालेको पाइन्छ । जसले गर्दा महिलाहरू शिक्षित हुन थालेका छन् र रोजगारीको क्षेत्रमा थोरै मात्रामा संलग्न हुन पुगेका छन् । जसले गर्दा यस ठाउँका शिक्षित महिलाहरूको निर्णय अधिकारमा थोरै संलग्नता रहन पुगेको छ जसको मुख्य कारण पुरुष प्रधान समाज र बढी मात्रामा हिन्दु धर्म मान्य ब्राह्मण जातिको बसोबास रहनु नै हो । शिक्षित परिवारको हकमा कुरा गर्दा शिक्षित परिवारका सदस्यहरूले धेरथोर मात्रामा महिलाहरूलाई सामाजिक, साँस्कृतिक कार्यमा संलग्न हुने मौका दिने गर्दछन् तर अशिक्षित परिवारका सदस्यहरूले महिलाहरूलाई त्यस्तो किसिमको सामाजिक साँस्कृतिक कार्यमा संलग्न हुन नदिने गरेको पाइन्छ । यदि कोही महिला यस्तो कार्यमा संलग्न भएमा अशिक्षित व्यक्तिहरूले ठुली भएकी भन्ने गर्दछन् जसको कारण उनीहरूले महिलालाई जहिले पनि कमजोर वर्गको रूपमा केही थाहा नभएको व्यक्तिको रूपमा लिने गर्दछन् ।

यस समुदायमा छोरी, बुहारीलाई पूर्णरूपमा अधिकार दिनु हुन्दैन भन्ने मान्यता रहेको पाइन्छ । जसको कारणले उनीहरूले सामानको मोल मोलाइ देखि किनबेचको क्रममा पनि घरमा महिलाले भनेको कुरालाई सन्ने गर्दैनन् र उनीहरूले पोथी बास्नु हुँदैन भनेर गाली समेत गर्ने गर्दछन् ।

ग्रामीण क्षेत्र भएको कारणले महिलाहरू विहान ४ वजेदेखि उठेर घरको धन्दा गर्ने देखि लिएर चुलोचौको र कृषिकार्यमा समय विताउने गर्दछन् तर उनीहरूले त्यसै बेलुका ढिलोसम्म गरेको कार्यलाई आर्थिक रूपमा मूल्याङ्कन गर्दैनन् जसलाई पुन उत्पादनको कार्य समेत नभनेको पाइन्छ । जसमा उनीहरूले खाना पकाउनेदेखि परिवारका सम्पूर्ण

सदस्यहरूलाई खानदिने, बाल बच्चालाई खुवाउने, सरसफाई गर्ने र अरु कार्यसमेत गर्ने गर्दछन् जसलाई रक्षाने काम भनेर होच्याउने गर्दछन् ।

३० प्रतिशत भन्दा बढी नेपाली महिलाहरू बिहान चार बजेदेखि बेलुका दस बजेसम्म घरभित्र र बाहिरका काममा निरन्तर लागेका हुन्छन् । राष्ट्रिय आयमा उनीहरूको श्रम न्यून मात्रामा छ । ग्रामिण क्षेत्रका १३ प्रतिशत महिलाहरू ज्यालादारीमा काम गर्दछन् । दक्षिण एसियामा महिलाहरूको उद्योगमा १८ प्रतिशत, नोकरीमा २१ प्रतिशत र सम्पत्तिमा १५ प्रतिशत स्वामित्व रहेको छ (FAO, 2011) ।

समयको परिवर्तनसँगै छोरीलाई पनि छोरासरह शिक्षा दिनुपर्छ भन्ने मान्यता बढ्दै गएको छ । जसले गर्दा बुहारीहरू पनि शिक्षित हुँदै गएका छन् । र घरायसि निर्णय प्रक्रियामा पनि केहि संलग्नता रहेको पाइन्छ । अशिक्षित परिवारका सदस्यहरूले महिलाहरूलाई त्यस्तो किसिमको सामाजिक साँस्कृतिक कार्यमा संलग्न हुन नदिने गरेको पाइन्छ । यदि कोही महिला यस्तो कार्यमा संलग्न भएमा अशिक्षित व्यक्तिहरूले पोथी बासेको भन्ने गर्दछन् जसको कारण उनीहरूले महिलालाई जहिले पनि कमजोर वर्गको रूपमा केही थाहा नभएको व्यक्तिको रूपमा लिने गर्दछन् ।

हिन्दु धर्मका अनुसार विवाहको एउटा प्रमुख उद्देश्य गर्भाधान गर्नु, सन्तान जन्माउनु हो । हिन्दु धर्मले छोरोलाई प्रमुखता दिएको छ । यस धर्मका अनुसार छोरोले बाबु आमाको मृत्यु पछि नरकबाट पार लगाउँछ भन्ने मान्यता छ । उदाहरणका लागि पति मर्दा क्रियापुत्री छोरोले नै बस्नु पर्दछ, श्राद्ध छोरोले नै गर्नु पर्दछ, दागवत्ती छोरोले नै दिनु पर्दछ, जबकि विधवा महिलाले उक्त धार्मिक कार्य गरेमा मृतक पनि स्वर्ग जान पाउँदैनन्, भन्ने अन्धविश्वास रहेको पाइन्छ । आज पनि छोरा नपाउने महिला पटक पटक गर्भवति र सुत्केरी हुनुपर्ने अवस्था छ । पटक पटक महिला गर्भवति हुनुपर्दा महिला शारीरिक मानसिक रूपमा पिडित हुने मात्र हैन दैनिक कयौं महिला मृत्युको शिकार हुन बाध्य भैरहेका छन् । आधुनिक चिकित्सा प्रणालिको विकासको कारणले कयौं शहरीया बाबु आमा गर्भ परिक्षण गराई छोरा देखिएमा मात्र सुत्केरी गराउने र छोरी देखिएमा गर्भ नै पतन गराउने पनि प्रशस्त घटनाहरू प्रकाशमा आईरहेको छ । यसले गर्दा छोरीलाई आफ्नो जन्मन पाउने पहिलो अधिकारबाट समेत बन्चित गरिने मात्र नभई गर्भवती महिलाको स्वास्थ्यमा समेत

प्रतिकूल असर पर्न सक्ने अवस्था रहँदै आएको छ । यस्तो समस्यामा पुरुषहरु सहयोग पनि गर्दैनन् र महिलाले साथ पनि पाउँदैनन् । महिलाले जस्तो सुकै परिस्थितिमा पनि आफ्नो जिम्मेवारी पुरा गर्नुपर्ने हुन्छ ।

नेपाल लामो समयदेखि अर्धसामन्तिक अवस्था पार गरी नसकेको एउटा सानो मुलुक हो । अर्धसामन्तिक समाज भन्नाले पूर्ण रूपमा आफूमा अधिकार नरहेको र सम्पूर्ण निर्णयको लागि अरुमा भर पर्नुपर्ने भन्ने बुझिन्छ । यहाँको समाजमा पनि महिलाहरूले पूर्ण रूपमा पुरुषको भर पर्नुपर्ने र उनीहरूले आफ्नो सो इच्छा अनुसारको कार्य गर्न नपाउनु नै हो । देशको भौगोलिक विकटता, जाति, धर्म, संस्कृति, परम्परा, अन्धविश्वास आदिले पनि महिलाहरूलाई पुरुष सरह कुनै पनि क्षेत्रमा अवसर दिइएको पाइँदैन । पुरुष प्रधान वा पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचनाले अधिकांश महिलालाई दोस्रो दर्जाको नागरिकको रूपमा व्यवहार गर्दै आएको पाइन्छ । यसरी एकातिर हाम्रा सामाजिक, धार्मिक, परम्परा र अन्धविश्वासका कारण महिला माथि पक्षपातपूर्ण व्यवहार छ । अर्कोतिर महिलाको पैतृक सम्पत्तिमा हक छैन । बाबु दाजुभाइको निगरानीमा प्राप्त दाइजो वा सेवामा चित्त बुझाउनु पर्ने परम्परागत सोचबाट समाज मुक्त हुन सकेको छैन । सहरी क्षेत्रका सीमित महिलाहरू अगाडि आउन सके पनि ग्रामीण क्षेत्रको महिला अगाडि बढ्न सकेका छैनन् । त्यस्तै श्रमका आधारमा भन्ने हो भने ग्रामीण क्षेत्रका महिलाहरू दिनमा १८ घण्टा काम गरेर आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न रहे पनि उनीहरूको त्यस माथि निर्णय अधिकार वा स्वामित्व रहँदैन । यसको मुख्य कारण पितृसत्तात्मक समाज, परम्परागत मूल्य र मान्यता चेतनाको कमी, साधन स्रोतमा महिलाको पहुँच नहुनु नै हो (मिश्र, २०६३) ।

नेपालको समाजमा अधिकांश महिलाहरू पूर्ण रूपमा पुरुषमा निर्भर रहेका छन् । महिलाहरूलाई कुनै पनि क्षेत्रमा पुरुष सरह अवसर दिन सकेको छैन । सहरी क्षेत्रका सिमित महिलाहरू अगाडि आउन सके पनि ग्रामीण क्षेत्रका महिलाहरू अगाडि बढ्न सकेका छैनन् । यदि धनि परिवारको बुहारी भित्रयाइएमा परिवारका सबै सदस्यहरू भनेको कुरालाई पालन गर्दछन् जस्तै एउटा गरिब परिवारमा ग्यास छैन उनीहरू पहिला दाउरा खोजेर खाना पकाउने गर्दथे तर एउटा धनी परिवारको केटी बुहारीको रूपमा आइन् र उनले त्यो कालो भाँडा माभन सक्दिन भन्ने परिवारका सदस्यले ग्यासमा खाना पकाउन थाल्दछन् जसले गर्दा शिक्षित र खान्दानि परिवारबाट आएका महिलाहरूले आफ्नो गाउँमा र घरमा केही

परिवर्तन गर्दछ । एउटा शिक्षित महिला गाउँमा आए पछि उसले गाउँका अरु दिदि बहिनीलाई सरसफाइदेखि लिएर शिक्षा समेत दिएर साक्षर बनाउने प्रयास गर्दछिन । महिलाको सामाजिक आर्थिक अवस्थाले सामाजिक भूमिकामा प्रभाव पार्दछ । घरायसि निर्णयमा महिलाको अधिकार नहुनुमा एक पैमुख कारण त अशिक्षा नै हो । शिक्षित महिलाको सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक लगायत अन्य क्रियाकलापको निर्णय अधिकारमा सहभागिता पाइन्छ । त्यस्तो कमै परिवार छ जसमा घरमूली महिला भएर सञ्चालन गरिएको जनगणना २०११ को केन्द्रीय तथ्याङ्कबाट हेर्दा जम्मा १८.०२% घर परिवार मात्र महिलाबाट सञ्चालित भएको देखिन्छ ।

१.२ समस्याको कथन

नेपालमा महिला विकासका लागि विभिन्न संघ संस्थाहरु खुलेका छन र ति संस्थाहरुले महिला विकास तथा शसक्तिकरणमा भूमिका निर्वाह गरेता पनि ग्रामिण महिलाहरु सबैमा त्यस्ता पहुँच पुग्न सकेका छैनन । एउटा महिला घरभित्र लगायत सम्पूर्ण बाहिरको काम पनि सकेर एउटा घर चलाउदछीन तर त्यो कामलाई आर्थिक रुपमा गणना गरिदैन । त्यस्ता कार्यको लेखाजोखा गरिदैन । नेपालका महिलाहरु अझै पनि पछि परेका छन जसको कारण अशिक्षा पनि हो । नेपालको सन्दर्भमा हेर्दा विभिन्न सरकारी कार्यलयदेखि सामान्य संघ संस्थाहरुमा समेत महिला भन्दा पुरुषको संख्या बढि नै देखिन्छ ।

नेपालको महिलाहरु प्रत्येक क्षेत्रमा पछि परेको पाइन्छ । जस्तै स्वास्थ्य, शिक्षा, आर्थिक, कानुनी, रोजगारी र राजनीति आदि । सहरीया महिलाहरुको तुलनामा ग्रामीण क्षेत्रका महिलाहरु र शिक्षित महिलाहरुको तुलनामा निरक्षर महिलाहरुको निर्णय अधिकार लगायत सम्पूर्ण शिक्षा, स्वास्थ्य र आर्थिक क्षेत्रमा कम पहुँच रहेको छ । यसै समाजमा रहेको शिक्षित -अशिक्षित महिलाले गर्ने निर्णय नै हो जसको कुरा त्यस स्थानको अध्ययनको क्रममा पत्ता लागेको छ । नेपालको सन्दर्भमा कुरा गर्दा एउटा त्रि.वि. मा आजसम्म पनि एउटा महिला उपकुलपति हुन सकेका छैन । जसको कारण महिलाको निर्णय अधिकार पूर्ण रूपमा परिवर्तन भएको छैन (Sing, 2002) .

एउटा भनाई छ, जुन घरमा शिक्षित महिला छ त्यस घरका सबै सदस्यहरु शिक्षित हुन्छन् । महिला केहि पढेको भएमा घरका सदस्यले नि त्यहि अनुरूप व्यवहार गर्दछन् । अनपढ महिला छ भने उनले भनेको कुरामा सत्य छ भने पनि तलाई के थाहा यस्ता कुरा

भन्ने हेय धारणा राख्छन भने पढेको छ भने ठिकै हो उनीले भनेको भन्ने हुन्छ । एउटा शिक्षित महिला गाउँमा आए पछि उसले गाउँका अरु दिदि बहिनीलाई सरसफाइदेखि लिएर शिक्षा समेत दिएर साक्षर बनाउने प्रयास गर्दछिन । शिक्षित महिलाले आफ्नो निर्णय अरुलाई प्रस्तुत गर्न सक्दछिन जसलाई सुरुसुरुमा अरुले विश्वास नगरेको र समय वित्दै जाँदा उनीहरूले उनले भनेको कुरालाई राम्रो मान्दै आज भोलि स्विकार गर्ने गरेको पाइन्छ ।

रोजगारी भएका महिला छन भने उनि काममा जाने पैसा कमाउने हुने हुनाले घरायसि निर्णयको कुरादेखि लिएर बाहिरका अन्य क्रियाकलापमा समेत उनको हावी हुन्छ । महिलाले घरमा बसेर जति काम गरेपनि कम हुन्छ र बाहिर जागिर गर्ने भयो भ्याउदिनन् वा सक्दिनन भन्ने प्रचलन छ । यदि धनी परिवारको बुहारी भित्राएमा परिवारका सबै सदस्यले त्यस महिलाले भनेको कुरालाई पालन गर्दछन् जस्तै एउटा गरिब परिवारमा ग्यास छैन उनीहरू पहिला दाउरा खोजेर खाना पकाउने गर्दथे तर एउटा धनी परिवारको केटी बुहारीको रूपमा आइन र उनले त्यो कालो भाँडा माभन सक्दिन भन्ने परिवारका सदस्यले ग्यासमा खाना पकाउन थाल्दछन् जसले गर्दा शिक्षित र खानदानि परिवारबाट आएका महिलाहरूले आफ्नो गाउँमा र घरमा केही परिवर्तन गर्दछ ।

वास्तवमा महिलाहरू सामाजमा अत्याचार दमन सहन बाध्य छन् । सामाजिक न्यायको आधारमा महिलाको निर्णय अधिकार कम छ । मानव विकास प्रतिवेदन सन् २००९ ले नेपाल राज्यको लैङ्गिकता विकास सूचाङ्क क्रमशः समानतातिर अघि बढ्दै छ भनी उल्लेख गरेको छ तापनि लैङ्गिकताको आधारमा हुने विभेदले महिलाहरूलाई पैतृक सम्पत्तिमा, अङ्ग, अपुताली, मोहियानी हक तथा अन्य सम्पत्ति सम्बन्धी कानुनका थुप्रै भेदभावपूर्ण व्यवस्थाले पुरुष प्रति आर्थिक परनिर्भता रहनु परेको छ । महिलाहरूको श्रमशक्ति मध्ये ८९% कृषिमा आवद्ध रहेका छन् तर कुल कृषि योग्य भूमिको ५% माथि मात्र महिलाको स्वामित्व रहेको छ । यी कारणबाट पनि समाजमा महिलाको आर्थिक स्थिति कमजोर र सधैं पराजित रहेको हुन्छ । पुरुष वर्गलाई आफ्नी स्वास्नी जीवित छँदै वा लोग्ने स्वास्नी बीच सम्बन्ध विच्छेद नगर्दैको अवस्थामा समेत अर्को विवाह गर्न छुट प्रदान गरी कानुनतः प्रतिबन्धित बहु विवाहलाई प्रोत्साहित गरेको छ (संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम, २००९) । तर महिलाहरू त्यस्तो अन्यायलाई सहन बाध्य हुनुपर्छ ।

लिन बेनिटको *Dangerous Wives and Saced Sister* नामको पुस्तकमा उनले शुद्धतालाई हिन्दु धर्ममा निकै उच्च स्थान दिइन्छ, भन्ने कुराको व्याख्या गरेकी छन हिन्दु धर्ममा महिलालाई शुद्धता र अशुद्धताको वाहकका रूपमा हेरिन्छ । महिलालाई सधैंभरि शुद्ध राख्न उनको यौनाभ्यासमा नियन्त्रण हुनुपर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । विवाह गर्नु अघि वा कुमारी छोरीको माइतमा उच्च स्थान हुन्छ उनलाई सबले पुज्दछन् जीवित देवीको रूपमा तर विवाहपछि श्रीमानको घरमा भने नारीलाई अशुद्धताको कसीमा मापन गरिन्छ, (Bennet 2010) ।

सामाजिक न्यायको आधारमा महिलाको निर्णय अधिकार कम छ । निर्णय अधिकार एउटा महत्वपूर्ण पक्ष हो जसले परिवारको सदस्यहरुको सम्बन्ध मापन गर्न सहयोग गर्दछ । पुरुषले घर भित्र तथा बाहिर सबै कुराको निर्णय आफै गरेका हुन्छन तर महिलाले आफ्नो सामान्य व्यक्तिगत निर्णय गर्न पनि पुरुषहरुको भर पर्नु परेको हुन्छ । मानव विकास अनुसार महिलाहरु र पुरुषहरुलाई समान अधिकार प्रधान गर्नु नै सामाजिक न्याय हो र समस्याको विकास पनि हो ।

यस अध्ययनमा तारुका १ पिमलटारको वासिन्दाको बारेमा अध्ययन गरि यहाँ महिला र पुरुष बिच के कस्तो पक्षमा असमानता छ ,निर्णय अधिकारको प्रभाव कतिको रहेको छ भन्ने जानकारीको लागि यो अध्ययन गरिएको । नेपालको कानुनले महिलाहरुलाई पुरुष सरह सम्पत्तिको स्वामित्व र बच्चाहरुको नागरिकता समेत आमाको नामबाट बनाउने अधिकार दिएको छ जसको बारेमा त्यहाका मानिसमा खासै राम्रो जानकारी पनि नभएको र बच्चाको नागरिकता पनि आमाको नाममा नभएर बाबुकै नाममा भएको पाइयो ।

नेपाली समाजमा महिनावारी हुनु अघि छोरीलाई देवीको रूपमा पूजा गर्ने गरेको पाइन्छ । तर महिनावारी भएपछि पहिलो पल्ट महिनावारी भएपछि घरभित्र लुकाएर राख्ने, घाम, घरको धुरी, बुबा र दाजु भाईलाई हेर्नु हुन्दैन भनेर अरुको घरमा लगेर लुकाएर ७ दिन सम्म राख्ने चलन छ । जहाँ ७ दिनपछि गोदान गरेर मात्र छुन पाउने चलन छ जसको मुख्य कारण महिनावारी भएपछि महिलालाई अशुद्ध मान्ने परम्परागत सोच नै हो ।

यस्ता विभिन्न कारणले महिला पछि परेकाले त्यहाँका महिलाको अवस्था कस्तो छ , के के कारणले गर्दा महिलाको निर्णय अधिकार कम रहेको छ , महिलाहरु किन शसक्त

हुन सकेनन भन्ने कुरा पत्ता लगाउन यस अनुसन्धानले मद्दत गर्दछ र त्यस्ता किसिमका कामि कमजोरी हटाई महिला विकासमा टेवा पुऱ्याउने र विभिन्न माध्यमबाट महिलालाई शसक्त बनाउन सहयोग पुऱ्याउन यो अध्ययन गरिएको हो । यस अध्ययनले निम्न प्रश्नहरूको उत्तर खाजेको छ ।

- पिमलटारका महिलाहरूको आर्थिक, सामाजिक स्थिती के छ ?
- परिवारमा महिलाको अधिकार र भूमिका के कस्तो छ ?
- महिलाको निर्णय अधिकारमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू के के छन् ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

नुवाकोट जिल्ला तारुका गा.वि.स. वडा नं. १ पिमलटारमा सिमित रहेर गरिएको यस अध्ययनको उद्देश्यहरू निम्न छन् :-

१. नुवाकोट जिल्लाको तारुका १ पिमलटारका महिलाहरूको आर्थिक र सामाजिक स्थिति पत्ता लगाउने ।
२. परिवारमा महिलाको अधिकार पत्ता लगाउने र भूमिकाबारे अध्ययन गर्ने ।
३. महिलाको निर्णय अधिकारमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको पहिचान गर्ने ।

१.४ अध्ययनको महत्व

कुनै पनि विषय वस्तु अध्ययन गर्नु पछाडि त्यस विषयले आफैमा एउटा महत्वपूर्ण स्थान राख्दछ । हाल आएर महिलाहरूको सहभागिता विगत भन्दा केहि उपलब्धि मुलक पाईएता पनि ग्रामिण भेगमा खासै परिवर्तन आउन सकेको छैन । पितृसत्तात्मक परिपाटिभित्र जिवन व्यतित गर्ने यस तारुका गा.व.स. वडा नं. १ का महिलाहरूको अवस्था तुलनात्मक रुपमा फरक छ । परम्परा देखि नै महिलालाई दोस्रो दर्जाको रुपमा हेर्ने, खानपान,भेष भुषा, स्वतन्त्रता आदि पक्षमा महिला र पुरुष बिचमा फरक फरक व्यवहार रहेको पाईन्छ । यस क्षेत्रका महिलाहरूको घरायसि निर्णय अधिकार कस्तो छ र निर्णय अधिकारमा के ले प्रभाव पारेको छ भनि अध्ययन गरी महिलालाई सचेत गराउनु यस अध्ययनको महत्वपूर्ण पक्ष हो ।

१.५ अध्ययनको संगठन

यस अध्ययनलाई जम्मा छ अध्यायमा विभाजन गरिएको छ, जसमा पहिलो अध्यायमा अध्ययनको परिचय अर्न्तगत घरायसि निर्णय अधिकार भनेको के हो भन्ने परिचयात्मक विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । जसमा अध्ययनको समस्याहरु, अध्ययन के का लागि गरिएको भन्ने पत्ता लगाउन उद्देश्यहरु, अध्ययनको लागि त्यस क्षेत्र नै छानिनुको कारण, र अध्ययनको सिमाहरु बारे चर्चा गरिएको छ भने अन्त्यमा अध्ययनको संगठनको चर्चा गरिएको छ । दोस्रो अध्यायमा विभिन्न विद्वानहरुद्वारा महिलाहरुको सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक स्थितिका बारेमा गरिएका खोज ग्रन्थहरु अध्ययन गरि उपयुक्त बिषयवस्तुलाई समावेश गरिएको छ ।

त्यस्तै तेस्रो अध्यायमा अध्ययन गर्दा तथ्याङ्क संकलनको लागि अपनाइएका अनुसन्धान पद्धतिहरुको बारेमा चर्चा गरिएको छ । तथ्याङ्क संकलन गर्न सजिलो होस भनेर वर्णनात्मक र अन्वेषणात्मक विधि अपनाइएको छ । भने अध्याय चौथो र पाँचौमा प्राप्त तथ्याङ्क विश्लेषण गरि त्यस बाट प्राप्त नतिजालाई तालिकामा प्रस्तुत गरि व्याख्या गरिएको छ ।

अन्त्यमा छैटौ अध्यायमा महिलाहरुको सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक राजनीतिक र निर्णय अधिकारको अवस्थाहरुको सारांश तथा निष्कर्षलाई प्रस्तुत गरिएको छ र अन्त्यमा अध्ययन गर्दा प्रयोजन भएका सन्दर्भ सामाग्रीहरु र सोधका लागि प्रयोग गरिएको प्रश्नावलीहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय - दुई

सन्दर्भ साहित्यको पुनरावलोकन

नेपाली समाज परम्परादेखि नै सामाजिक, धार्मिक र सास्कृतिक मुल्य मान्यताबाट विकसित हुदै आएको समाज हो । परम्परा देखि नै नेपाल पितृसत्तात्मक समाजको रूपमा रहेको छ । जसले गर्दा महिला र पुरुष बीच जैविक रूपमा फरक भएता पनि समाजले हरेक प्रकारका क्रियाकलापहरूमा महिला र पुरुषलाई फरक ढङ्गबाट व्याख्या र विश्लेषण गरेको पाइन्छ । जसले गर्दा महिला आफ्नो निर्णय गर्ने अधिकारबाट वञ्चित भएका छन् । सहरी क्षेत्रका र ग्रामीण क्षेत्रका महिलाहरूको बीचमा निर्णय गर्ने अधिकारदेखि लिएर आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, शैक्षिक र घरायसी निर्णय गर्ने अधिकारमा समेत फरक पाइन्छ । जुनसुकै विषयवस्तुको अध्ययन अनुसन्धानको क्रममा पहिले त्यो विषयवस्तुको बारेमा के कति, कहिले, को बाट, कुन पक्षको बारेमा अध्ययन भएको छ भन्ने बारेमा अध्ययन हुनु आवश्यक छ । महिलाहरूको सम्बन्धमा पनि विभिन्न स्वदेश तथा विदेशी व्यक्ति तथा संघ संस्थाहरूबाट कुनै दृष्टिकोणबाट अध्ययन भएको पाइन्छ ।

समाजमा महिलाहरू विभिन्न क्षेत्रबाट पिछडिएका हुनाले महिलाहरूको उन्नति र प्रगति गराउन विभिन्न समयमा सरकारी र गैर सरकारी क्षेत्रबाट व्यवस्थाहरू भए पनि ती व्यवस्थाहरूमा सीप विकास, परिवार नियोजन कार्यक्रम, व्यवसायिक विकास, तालिम, सामाजिक सेवा तालिम आदि दिनुका साथै शिक्षा स्वस्थ र सीप विकास गराउन क्लव मार्फत कार्यक्रमहरू सञ्चालन भए (प्रधान, १९८०) ।

महिलावादी आन्दोलन तथा सिद्धान्तको विकासक्रमलाई हेर्दा सन् १८३० मा सर्वप्रथम अमेरिकी महिलाहरू दासताका विरुद्ध सङ्गठित भएर आवाज उठाएको पाइन्छ । औद्योगिक क्रान्तिपछि युरोप तथा अमेरिकी महिलाहरूले घर बाहिरका आमदानी हुने क्षेत्रमा काम गर्ने वातावरणको सिर्जना भए पनि ज्याला, सम्मान तथा स्वतन्त्रताका सवालमा पुरुष सरहको व्यवहार प्राप्त हुन सकेको थिएनन् । विभिन्न समयमा महिला मुक्तिका लागि आन्दोलन चली नै रह्यो । तर सन् १९६० को दशकमा महिला आन्दोलन बढी सङ्गठित हुन पुग्यो । यस समयमा उत्तरका महिलाहरू विशेषगरी एसिया र अफ्रिका शैक्षिक विभेद तथा काममा विभेदका विरुद्ध कानुनी अधिकारका लागि सङ्घर्ष सुरु गरे । अर्कातिर महिला

विभेदलाई उठाएर पुस्तक, लेख रचनाहरू प्रकाशन हुन थाल्यो । जसले महिला विरुद्ध रहेका विभेद र दमनका विरुद्ध चेतना बढाउने कार्य गर्‍यो । महिला शिक्षा सम्बन्धित संस्थाहरू खुल्न थाले (श्रेष्ठ, २०६०) ।

समाजशास्त्रका पिता अगष्ट कोतले सामाजिक सम्बन्धको अध्ययन गर्ने सम्बन्धमा पुरुष केन्द्रित भएर व्याख्या गरेको पाइन्छ । जसमा उनले महिलालाई पुरुषका तुलनामा कमजोर र न्यून स्तर भएको ठान्छन् । जसको कारण महिलाहरू पुरुषको नियन्त्रणमा छन् । फ्रान्सेली विकास र सु-व्यवस्थाका लागि पितृसत्तात्मक अधिकार र राजनीतिक तानाशाहीको आवश्यकता थियो भनी कोतको भनाइ उल्लेख गर्दै ओलिनवेगर जेनमुरी एहेलेनले १९९२ मा लिखित 'महिलाको समाजशास्त्र' नामक कृतिमा उल्लेख गरेका थिए (श्रेष्ठ, २०६०) ।

यू.एस.ए.आई.डि.ले सामाजिक स्थिति सन् १९८१ मा पहिलो अध्ययन प्रकाशन गरेका "नेपालमा नारीको स्थिति" नामक एक अध्ययनले आठ अलग गाउँले समुदायका नारीको भूमिकाको विश्लेषण गर्दा नारीले भन्दा पुरुषले थोरै काम गर्ने तथा घरायसी आमदानीमा र घरायसी निर्णयहरूमा पनि कम योगदान दिने कुरा औँल्याइयो तर नेपाली कानून र परम्परा अनुसार जमीन, धन, सम्पत्तिमा छोराको बढी अधिकार हुने गर्दछ ।"

महिलालाई शसक्त बनाएर अगाडि बढाउने उद्देश्यले यस गाउँमा पनि हाल विभिन्न कार्यक्रमहरू ल्याईएका छन् । जसले गर्दा हाल महिलाहरूले पहिलेको तुलनामा केहि सक्षम र आत्मनिर्भरताको महसुस गरेको पाइन्छ । त्यहाका महिलाहरू अहिले सामान्य बचत गर्न थालेका छन् । विभिन्न संघ संस्थाले उनिहरूलाई अगाडि ल्याई केहि बोल्न, जान्न र केहि सिक्नका लागि प्रेरित गरेको छ । जसले गर्दा महिलाहरू केहि परेमा बोल्न सक्ने भएका छन् । सामान्य खर्च जुटाउन सक्ने भएका छन् ।

नेपाली नारीहरूलाई परम्परागत रूपमा नै अधिनमा राखिनु पर्ने निती नियमहरू बने र महिलाहरूलाई स्वतन्त्र छोड्नु हुँदैन भन्ने परिपाटीले मान्यता पायो नारी कुमारी छँदा बाबुको अधिन, युवती भएपछि पतिको अधिनमा र बुढी भएपछि पुत्रको अधिनमा राखिनु पर्दछ भने आर्कोतिर आर्थिक नाकाबन्दी नगरी हुँदैन (स्कोप, २०५०) ।

"महिलाहरू जीवनका सबै पक्षहरूमा न्यूनतम अवसरहरूबाट वञ्चित भएको प्रतिविम्ब भल्किन्छ । सुविधाबाट वञ्चित समुदायका महिलाहरूको अवस्था भने अझ

कहानी लाग्दो छ । सामाजिक परिसूचकका आधार उनीहरूको अवस्था त्यही समुदायभित्रका पुरुषहरूको अवस्थाभन्दा पनि अझ धेरै तल छ” (संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम, २००१) ।

नेपाली समाजका महिलाहरूको भूमिका सम्बन्धी अध्ययन गर्दा विशेषगरी राणाकालीन समयका महिलाहरूको चर्चा परिचर्चा अत्यन्त महत्व का साथ उब्जीने गर्दछ । त्यस समयमा महिलाहरू माथि बोक्सी प्रथा, सती प्रथा, बाल-विवाह, बहु विवाह र अनमेल विवाह जस्ता प्रथाले महिलाहरूलाई अत्यन्त निरिह कमजोर, हेलित, र अपमानित बनाउँदै लग्यो, जसको कारण महिलाहरू कमजोर हुँदै गए । यसको कारण महिलाहरू स्वयं छोरी भएर जन्मनु दुर्भाग्य बोझ भन्नु र दुःख हो भन्ने मनोवैज्ञानिक सोचाइ महिलाहरूमा विकसित भयो (पोखेल, १९८२) ।

महिला कमजोर हुनुको कारण उत्पादन कार्यमा उनीहरूको नियन्त्रण र अधिकार नहुनु हो । महिला भएका कारण सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक कृयाकलापमा पछि परेकालाई अगाडि ल्याउने प्रकृया शसक्तिकरण हो । शसक्तिकरणको माध्यमले महिलालाई अगाडि मुल धारमा ल्याउन सजिलो हुन्छ, जसले गर्दा उनीहरूले आफ्नो कर्तव्य र अधिकार के हो भन्ने कुरा सजिलैसँग बुझ्न सक्दछन् र आफ्नो व्यवहारमा लागु गर्न सक्दछन् । जसको मुख्य उद्देश्य महिला शक्ति सम्पन्न हुनु आत्मविश्वास युक्त, स्वचालित र स्रोतमा नियन्त्रण र सुसुचित हुनु हो । नेपाली परिप्रेक्ष्यमा महिलाहरू शिक्षाको अवसर नपाएका, निर्णय प्रक्रियामा नभएका र स्रोतमा पहुँच नभएका कारणले महिलाहरू पछि परेका छन् (सुवेदी, २०५९)

“परिवारको हेरचाह तथा स्याहार सुसारको कार्यहरूमा मूलतः महिला जिम्मेवारी भित्र पर्दछन् । त्यस्तो तथ्याङ्क पद्धति जसले यी कार्यहरूलाई अनुत्पादक काममा वर्गीकरण गरि दिन्छ । त्यस्तो पद्धतिले स्वतः महिलाहरूलाई आर्थिक रूपले पराश्रित श्रेणीमा राखि दिन्छ । यो महिलाको दृष्टिकोणबाट कुनै पनि रूपले स्वीकार्य हुन सक्दैन किनकि यसले महिलाको आर्थिक उपयोगितालाई नकार्दछ” (Acharya 2003) गाउँका महिलाहरू दिनमा १४ घण्टा काम गर्छन् तर उनीहरूको कामको महत्व दिइदैन ,उनीहरूको काम उत्पादनहिन कामको रूपमा लिइन्छ । तर पुरुषहरू घर बाहिरको काम जुन आर्थिक उपार्जन हुने काम

६/७ घण्टा गर्दछन र उनिहरु आफैलाई मात्र गाह्रो भएको बताउदछन र घरमा पनि आफ्नै अधिकारको हावि गर्दछन ।

“महिला एकल वा पुरुष दुवै मिलेर गर्ने निर्णय होस् यो सम्भव छ । महिलाहरु सामान्य शिर भुकाएर श्रीमानको निर्णयलाई सम्बोदन गर्दछन् कि प्रश्न । सामान्यतया उनीहरुको भनाइ महिलाले अस्विकार गर्न सक्दैनन् किनकि पुरुषहरु पूर्ण रूपमा बढी ज्ञानि, सीप र निर्णय गर्ने क्षमता छ भन्ने कुरामा विश्वस्त हुन्छन्” (भासीन, १९९५) । महिलाहरुले पुरुषले भनेको मान्नु पर्ने, विहान उठनासाथ ढोग्ने र खुट्टाको पानी खाने गर्दछन र श्रीमानले नखाइ खाना खान समेत नहुने पितृसत्तात्मक समाजमा महिलालाई हेपाईको दृष्टिकोणबाट हेरिन्छ ।

“महिलाले विवाह पश्चात् श्रीमानको जुठो, गोडाको पानी खानु पर्ने, ऊ सधैं घर परिवार र श्रीमानको निगरानीमा रहन्छे । यदि उसले परपुरुषसँग बोलेमा त्यसलाई नकारात्मक दृष्टिकोणबाट हेर्ने चलन छ । त्यस्तै गरेर घर पोत्ने, श्रीमानको सु-स्वस्थ्य एवं दीर्घायुको कामना गर्दै व्रत बस्ने, अविवाहित महिलाले राम्रो श्रीमान प्राप्तीको लागि व्रत बस्ने चलन छ । यसरी समग्रमा भन्नुपर्दा सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक सबै दृष्टिकोणमा महिलाहरुको स्थान पिछ्छडिएको पाउन सकिन्छ” (Bennet, 2010) .

“विगत पाँच वर्ष यता सरकारले महिलालाई प्रत्यक्ष लाभ हुने शीर्षकको रूपमा बढाउँदै लगेको छ तर व्यवहारमा महिला सरोकारका विषयमा विनियोजन गरेमा रकम कार्यान्वयनमा त्यही अनुपातमा जान र उपभोग हुन सकेका छैनन् (सुवेदी, २०६८)

महिलाले गरिने घरभित्रको कामको कुनै मुल्याङ्कन गरिदैन । पुरुषले घर बाहिर गर्ने विभिन्न आर्थिक क्रियाकलापहरुको लेखाजोखा गरिन्छ । महिलाले घरमा हस्याडफस्याड गर्दै गरेका हरेक काम रक्षाने काम भनि होच्याइन्छ । जति काम गरे पनि घरायसि निर्णयमा अधिकार रहदैन वा पुरुषले पनि कुनै कुराको निर्णय गर्न दिदैनन् । जसले गर्दा सामान्य चुराधागो देखि दानदक्षिणा दिनु पर्दा पनि हात फैलाउनु पर्ने हुन्छ ।

“आर्थिक पक्षमा महिलाहरुको स्थानलाई अगाडि बढाउने हो भने उनीहरुले समाजमा सम्मानपूर्ण जीवन बाँच्न पाउँछन्, उनीहरुले आफूमा आत्मनीर्भर भएर बाँच्न सक्षम हुन्छन् । आर्थिक रूपमा महिलालाई पनि स्वतन्त्रता दिने वा पैतृक सम्पत्तिमा

महिलाहरूको पनि समान हक हुने हो भने उनीहरूले पनि पारिवारिक दायित्व पूरा गर्न सक्छन् । सामाजिक, सांस्कृतिक रूपमा पनि उनीहरू सक्षम हुन्छन् , जसले गर्दा सामाजिक र सांस्कृतिक परिवर्तन भई समाजमा महिलाहरूलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा नै परिवर्तन भई समाज विकासमा ठूलो मद्दत पुग्दछ भन्ने तथ्य यस अध्ययनले देखाएको छ । त्यस्तै यस अध्ययनले तराईको समस्यालाई पनि देखाएको छ । कम दाइजो दिँदा छोरीको हत्या गर्ने, घर निकाला गर्ने जस्ता तराईको समस्यालाई पनि यस अध्ययनले देखाएको छ यस्ता तथ्यबाट पनि छोरा र छोरीमा अंश हकमा कस्तो व्यवस्था हुनुपर्छ भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ” (सञ्चारिका समूह नेपाल, २००१) ।

शिक्षा एउटा दियो हो, जसले अन्धकारलाई हटाइ उज्यालो बनाउँदछ । एक पुरुषका शिक्षा त्यही व्यक्तिलाई नै हो भने नारी शिक्षा त्यस्तो दियो हो, जसले सम्पूर्ण परिवारलाई नै उज्यालो बनाउँदछ । त्यसकारण महिलाहरूको लागि शिक्षा नितान्त आवश्यक हुन्छ । महिलाहरूको शैक्षिक स्थितिलाई हेर्दा पहिलेको तुलनामा अहिले महिला साक्षरतादर बढेको छ तर औषतमा हेर्दा अबै पनि शैक्षिक दर न्यून देखिन्छ (आचार्य,१९९७) ।

“यस्तै महिलाहरूको आर्थिक स्वामित्वको तथ्याङ्कलाई हेर्ने हो भने सन् २०११ मा भएको नेपालको जनगणनालाई नै हेर्दा जम्मा जनसङ्ख्या २, ६४, ९४, ५०४ रहेको छ । त्यसमा पुरुषको सङ्ख्या १, २८, ४९, ०४१ छ र महिलाको जम्मा जनसङ्ख्या १,३६, ४५, ४६३ रहेको छ । पुरुषको तुलनामा महिलाको सङ्ख्या नै बढी छ तर घरमुली वा सम्पत्ति स्वामित्वको हिसाबले हेर्ने हो भने महिलाको स्वामित्वमा वा नाममा १९.७१%, सहरी क्षेत्रका महिलाको स्वामित्वमा २६.७७% रहेको छ भन्ने ग्रामीण क्षेत्रका महिलाहरूको १८.०२% रहेको छ (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०११) ।

नेपाली समाजमा भएको पुरुष र महिला बीचको असमान व्यवहारले मलजल पाउनुमा पुरुषको सँगसँगै अशिक्षित र अचेतनशील मध्यम वर्गीय नेपाली परिवारमा कुशल गृहणी वा असल स्वास्थ्य मानिसको एउटा स्वरूप वा खाका तयार गरिएको पाइन्छ । असल संस्कारयुक्त चरित्रवान कुलीन व्यावहारिक त्यस्ता महिलालाई भनिन्छ । जसले घरेलु हिंसाका विरुद्धमा कुनै आवाज उठाउँदैनन् सम्पत्तिको बाँडफाँड र आर्थिक कारोवारमा विशेष चासो राख्दैनन् र मौन बस्दछन् (पौडेल, २०६७) ।

निर्णय प्रक्रियामा महिलाहरूको सहभागिताले त्यस परिवारमा महिलाहरूको स्थान कस्तो छ भन्ने बुझाउँछ । जतिबढी पारिवारीक कृयाकलापमा महिलाहरूको सहभागिता हुन्छ त्यति न राम्रो स्थान त्यस परिवारमा महिलाको रहेको हुन्छ । तर हाम्रो सन्दर्भमा निर्णय प्रक्रियामा महिलाहरूको भूमिका एकदमै न्यून रहेको देखिन्छ किनकि महिलाहरू अशिक्षित र आय स्रोतको मामिलामा कम संलग्न छन् । नेपाल एउटा पुरुष प्रधान देश हो । जहाँ महिलाहरूलाई निर्णय गर्ने अवसर कम दिइएको छ । अझ महिलाहरूले श्रीमान, सासु र ससुरा नभएको बखतमा वा गाउँ घर छोडेर टाढा गएको अवस्थामा मात्र निर्णय गर्ने गर्दछन् । अनुत्पादनशील काम जस्तो घर सफा सुगन्ध राख्ने, कुन बाली कहाँ लगाउने, मल कति हाल्ने जस्ता निर्णयहरू महिलाहरूले गर्ने गरेका हुन्छन् भने उत्पादनशील काममा र नगद निर्णय गर्ने कार्यमा पुरुषहरूको बढी संलग्नता हुन्छ । त्यसकारण आर्थिक मामिलामा निर्णय गर्ने सन्दर्भमा महिलाहरूको भन्दा पुरुषहरूको योगदान बढी हुन्छ (शर्मा, २०५४) ।

हाम्रो जस्तो पितृसत्तात्मक समाजमा विशुद्ध गृहणी महिलाले मुख खोलेको धेरै रुचाउँदैनन् । कुनै विषयमा आफ्नो राय व्यक्त गरेमा जान्ने भएकी, लोग्ने मानिस छँदा छँदै ट्वाक्क बोल्ने भनेर आक्षेप लगाइन्छ । घर गृहस्थीको कुनै कुनै समस्यामा पति पत्तिको बीचमा बहस र छलफल हुँदा पत्नीले बोले त्यहाँ उपस्थित जमात्ले मुख हुँदाहुँदै नाकले खाने भन्ने राय पनि व्यक्त गर्दछन् (पौडेल, २०६७) ।

अध्याय - तीन

अनुसन्धान पद्धति

३.१ अध्ययन क्षेत्रको छनौट

नेपालको राजधानी काठमाण्डौं संगै जोडिएको नुवाकोट जिल्लामा पर्ने यस अध्ययन क्षेत्र काठमाण्डौंबाट जम्मा ५५ कि. मी मात्र टाढा छ । राजधानी नजिक भएपनि त्यहा आधारभुत सुविधाहरु पुग्न सकेको छैन । जहाँ एउटा स्वास्थ्य चौकि जानु पर्दा पनि एक घण्टा हिडनु पर्दछ । त्यहाँका महिलाहरु पुरुषको तुलनामा स्वास्थ्य, शिक्षा, रोजगार जस्ता विभिन्न सुविधाहरुबाट बन्चित छन । त्यहाँका महिलाहरु अझै पनि चुलो चौको भन्दा बाहिर आउन सकेका छैनन् । विभिन्न ठाँउमा यस विषयमा अनुसन्धान भएपनि यस ठाँउमा घरायसी निर्णय अधिकारमा महिलाको भुमिका भन्ने शिर्षकमा अनुसन्धान हुन सकेको छैन । जुन क्षेत्र सोधकर्ताले चिने जानेको र राजधानी नजिक यो गाउँका महिलाको स्थितिको बारेमा प्रकास पार्ने उद्देश्यले यो क्षेत्र छनौट गरिएको हो ।

३.२ अनुसन्धानको ढाँचा

यस सोधपत्रको लागि वर्णनात्मक तथा अन्वेषणात्मक दुवै अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ । उत्तरदाताहरुको व्यक्तिगत विवरणको अध्ययन गर्न वर्णनात्मक पद्धति अपनाएको छ भने महिलाको अधिकार पत्ता लगाउन, भूमिकाबारे अध्ययन गर्ने साथै महिलाको निर्णय अधिकारमा प्रभाव पार्ने तत्वहरुको पहिचान गर्न अन्वेषणात्मक पद्धतिद्वारा गरिएको छ ।

३.३ तथ्याङ्कको प्रकार र प्रकृति

यस अध्ययनमा वर्णनात्मक र अन्वेषणात्मक पद्धती अपनाइएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्क स्थलगत अध्ययनबाट र द्वितीय तथ्याङ्क विभिन्न लेख, रचना, प्रतिवेदनहरु साथै गा.वि.स.मा उपलब्ध र संकलित सुचना आदिबाट सङ्कलन गरिएको छ ।

३.४ अध्ययनको इकाई, समग्र र नमुना छनौट

नुवाकोट जिल्ला तारुका गा. वि. स. वडा नं. १ पिमलटारमा रहेका जम्मा ४३ घरधुरीलाई आधार मानेर यस शिर्षकमा अध्ययन गरिएको छ । जसमा तारुका १ पिमलटारमा बसोवास गर्ने हरेक विवाहित महिलालाई अध्ययनको इकाईको रूपमा लिइएको छ । जहाँ यदि एउटा घरमा एक भन्दा बढि महिला भएमा पाको उमेरका महिलालाई छानिएको छ । अध्ययन क्षेत्रमा रहेका ४३ घरलाई यस अध्ययनको समग्रको रूपमा लिइएको छ । जनगणना विधि प्रयोग गरि प्रत्येक घरपरिवारबाट एक जना महिलालाई उत्तरदाताको रूपमा छनौट गरिएको छ र जम्मा ४३ महिलालाई उत्तरदाताको रूपमा छनौट गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क संकलन विधि

प्राथमिक स्रोत

३.५.१ अन्तरवार्ता

यस विधि अनुसार तारुका गा.वि.स. वडा नं १ पिमलटारका महिलाहरूबाट अन्तरवार्ता सूचिको माध्यमबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । अन्तरवार्ताबाट तथ्याङ्क संकलन गर्दा महिलाहरूलाई प्रत्यक्ष भेटि प्रश्नावली मार्फत उनिहरूलाई प्रश्न सोधि उनिहरूको व्यक्तिगत तथा पारिवारिक विवरणको तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । त्यस्तै यस अध्ययनमा तथ्याङ्क संकलन गर्न अध्ययन क्षेत्रको महिलाहरूको निर्णय अधिकारमा कसको बढि हात छ, घरायस काम वा अन्य वाहिरी काममा महिलाको सहभागिता कस्तो छ, शिक्षित, रोजगारी भएका र अन्य घरायसी कार्य मात्र गर्ने महिलाहरू बिचमा निर्णय अधिकारमा कसको बढि हात छ भन्ने कुराको सत्य तथ्य तथ्याङ्क संकलन गर्न उत्तरदातालाई प्रत्यक्ष भेटी अन्तरवार्ता लिइएको छ ।

३.५.२. विशेष व्यक्तिसँगको अन्तरवार्ता

यस विधिबाट तथ्याङ्क संकलन गर्नका लागि अध्ययन क्षेत्रका शिक्षित, अशिक्षित, रोजगारी, बेरोजगारी, एकल महिला आदिलाई भेटेर तयार पारिएको प्रश्न सूचिहरूद्वारा अन्तरवार्ता लिइ तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । अध्ययन विषय तारुका गा.वि.स. वार्ड नः १ पिमलटारका महिलाहरूसँग मात्र सिमित भएर गरिएको छ तापनि हाम्रो समाज पुरुष प्रधान

छ । यस समाजको सम्पूर्ण मुल्य मान्यता, चालचलन रीतिरिवाज, नीतिनियम तथा व्यवहारहरू समेत पुरुषप्रधान छ । त्यसैले महिलाहरूसँग अन्तरवार्ता लिदा पनि पुरुषहरूसँग अनुमति लिनु पर्ने अवस्था एकातिर छ भने अर्को तिर महिलाहरूको बारेमा धेरै ज्ञान पुरुषहरूलाई समेत हुने हुँदा पुरुषलाई पनि जानकार व्यक्तिको रूपमा समावेश गरिएको छ । त्यस्तै त्यस क्षेत्रको समग्र तथ्याङ्क संकलन गर्दा महिलालाई भन्दा पुरुषलाई बढि थाहा भएको हुनाले पुरुषहरूको पनि सहयोग लिईएको छ ।

३.५.३ व्यक्तिगत अध्ययन

अध्ययन क्षेत्र तारुका गा.वि.स. वडा नः १ पिमलटारमा बसोवास गर्ने सम्पूर्ण महिलाहरू मध्ये ३ जना महिलाहरूको व्यक्तिगत अध्ययन गरिएको छ । जसमा २ जना दलितहरू र १ जना ब्राह्मण महिलालाई लिइएको छ । दलित महिलाहरू र ब्राह्मण महिलाहरूको सामान्य जानकारी लिन खोजिएको छ ।

द्वितीय स्रोत

यस सोधपत्रमा प्राथमिक स्रोतका साथै द्वितीय स्रोतबाट पनि तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । महिलाका विषयमा लेखिएका विभिन्न लेख, पुस्तक, केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, गा. वि. स. को तथ्याङ्क आदिलाई द्वितीय स्रोतका रूपमा लिइ अध्ययन गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण

अध्ययन अनुसन्धानको सफलता सङ्कलित तथ्याङ्कहरूको प्रभावकारी विश्लेषण तथा प्रस्तुतिकरणमा भर पर्ने हुँदा अध्ययनका लागि सङ्कलन गरिएको तथ्याङ्कहरूलाई सबैभन्दा पहिला सम्पादन गरी तालिकाबद्ध रूपमा क्रमैले विश्लेषण गरिएको छ । शोधमा तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा संख्यात्मक र गुणात्मक दुवै पद्धति अपनाइएको छ ।

३.७ अनुसन्धान गर्दाको अनुभव

यस अनुसन्धान क्षेत्रमा अध्ययन गर्न धेरै असहज भएन । जसमा प्राय सबै महिला दिदिबहिनीहरूले सजिलै आफ्नो जानकारी दिनुभयो र मलाई यो सोधपत्र तयार गर्न हौसला पनि प्रधान गरेका थिए भने कोहि कोहि दिदिबहिनीहरू अलि हिचकिचाउने वा लजाउने

गर्नुभयो । समग्रमा यस क्षेत्रको अध्ययनमा धेरै रमाइलो तथा रोचक भयो र मैले धेरै कुरा सिक्ने मौका पनि पाएँ । त्यसकारण मलाई सोधपत्र तयार पार्न विभिन्न जानकारीहरु दिएर सहयोग गर्ने सबै महिला दिदि बहिनिहरुलाई धेरै धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

३.८ अध्ययनको सीमा

यस अध्ययनले सानो क्षेत्र नुवाकोट जिल्लाको तारुका १ पिमलटारका महिलाहरुको सामाजिक,आर्थिक स्थिति र घरायसी निर्णय अधिकारमा महिलाहरुको भुमिकालाई मात्र अध्ययनको विषय बनाएको छ । अध्ययनको लागी अध्ययन क्षेत्र नुवाकोटको तारुका वडा.नं १ पिमलटारलाई मात्र लिएको छ । जसले गर्दा यस अध्ययनको निस्कर्ष सबै ठाउँका महिला समुदायको लागि उपयुक्त नहुन सक्छ ।

अध्याय - चार

ग्रामिण महिलाको पारिवारिक, सामाजिक, आर्थिक अवस्था

यस अध्यायमा अध्ययनको उद्देश्य परिपूर्तिका लागि सङ्कलन गरिएका तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गर्ने काम र त्यसबाट सारतत्व पत्ता लगाउने कार्य गरिएको छ । अध्ययनलाई उचित दिशामा लैजाने उद्देश्यले प्रथमतः सङ्कलित तथ्याङ्कहरूलाई तालिकाबद्ध गर्ने काम गरिएको छ । अध्ययनका लागि प्रयोग गरिएको प्रश्नावलीको आधारमा तथ्याङ्क विश्लेषण गरिएको छ ।

यसमा उत्तरदाताहरूको सामाजिक पारिवारिक, आर्थिक स्थितिबारे अध्ययन गरिएको छ । जसमा उत्तरदाताहरूले उमेर समूह, जात/जाति, धर्म, वैवाहिक स्थिति, परिवारको आकार, शैक्षिक स्थिति, आर्थिक अवस्था आदि विविध पक्षको अध्ययन गरी विवरणहरू प्रस्तुत गर्ने र विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ । जसलाई अघि रहेका ३ वटा उद्देश्य अनुरूप क्रमशः मिलाएर फरक फरक नम्बरमा तल उल्लेख गरिएको छ ।

४.१ उत्तरदाताको उमेर समुह

उमेर एक महत्वपूर्ण जनसाङ्ख्यिक मापन हो । जस अन्तर्गत मानिसहरूको जीवन चक्र निर्भर रहन्छ । उमेर एक महत्वपूर्ण पक्ष पनि हो जसको आधारमा नै सम्पूर्ण मानव जीवन लगायत समाजको विकास भएको हुन्छ । उमेरले जुनसुकै कार्य गर्न र अघि बढ्न समेत सघाउ पुऱ्याएको हुन्छ । निर्णय क्षेत्रमा त उमेरको अझ बढी महत्व रहन्छ । यस अध्ययनमा सबै उमेर समूहलाई समेटिएकाले तल यस अध्ययनका लागि छनोट गरिएका उत्तरदाताहरूको उमेर समूहलाई दश दश (१०/१०) वर्षले फरक पारेर प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १

उमेर अनुसार उत्तरदाताहरूको वर्गीकरण

उमेर	संख्या	प्रतिशत (%)
१५- २५ वर्ष	३	७
२६-३५ वर्ष	८	१९
३६-४५ वर्ष	११	२६
४६-५५ वर्ष	१२	२७
५६-६५ वर्ष	७	१७
६६-७५ वर्ष	०	०
७६-८५ वर्ष	१	२
८६-९५ वर्ष	०	०
९६+ वर्ष	१	२
जम्मा	४३	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

ग्रामीण क्षेत्रमा विभिन्न उमेर समूहका महिलाहरू पाइन्छन् । माथि प्रस्तुत तालिका नं. १ अनुसार जम्मा उत्तरदाताहरू मध्ये १५ देखि २५ वर्ष उमेर समूहका ७ प्रतिशत २६ देखि ३५ वर्ष उमेर समूहका १९ प्रतिशत ३६ देखि ४५ वर्ष उमेर समूहका २६ प्रतिशत ४६ देखि ५५ वर्ष उमेर समूहका २७ प्रतिशत ५६ देखि ६५ वर्ष उमेर समूहका १७ प्रतिशत र ६६ देखि ७५ वर्ष उमेर समूहका उत्तरदाता त्यस अध्ययन क्षेत्रमा नरहेको पाईयो । त्यस्तै ७६ देखि ८५ वर्ष उमेर समूहका २% र ८६ उमेर भन्दा माथिको ०% रहेको पाईयो । भने एकजना बुढि मान्छे जो ९६ वर्ष भन्दा माथिको २% रहेको पाईयो । स्थलगत अध्ययनको माध्यमबाट जनाकारी प्राप्त हुँदा यस समाजमा यस क्षेत्रमा ४६ देखि ५५ वर्ष समूहको उत्तरदाता बढि रहेको पाईयो । जहाँ प्राय बुहारीहरू छुट्टिएर बसेको पाईयो ।

४.२ जातीय स्थिति

जात/जातिले सामाजिक संरचनामा महत्वपूर्ण स्थान ओगटको छ । आधुनिकतातिर उन्मुख समाजमा जातीय व्यवस्था कमजोर हुँदै गएको भएतापनि परम्परागत समाजमा

मानव जीवन अभै पनि जातीय प्रथाबाट प्रभावित नै भएको पाइन्छ । जात/जातिले गर्दा समाजमा सदस्यहरूको समान स्तर वा क्रम रहेको हुँदैन विविधता रहेको हुन्छ । जात/जाति सामाजिक संरचनाको प्रमुख अंग हो । यसले मानिसको सामाजिक/सांस्कृतिक अवस्थामा पनि निकै प्रभाव पारेको हुन्छ । यस अध्ययनमा उत्तरदाताहरूको जातीय स्थितिलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनमा छनोट गरिएका उत्तरदाताहरू विभिन्न जातका रहेका छन् ।

तालिका नं. २

जात/जाति अनुसार उत्तरदाताहरूको वर्गीकरण

उमेर	संख्या	प्रतिशत (%)
ब्राम्हण	२९	६७
क्षेत्री	१०	२३
कामी	२	५
दमाई	२	५
जम्मा	४३	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथि उल्लेखित तालिका नं. २ लाई अध्ययन गर्दा उत्तरदाताहरू मध्ये सबैभन्दा बढी ६७ प्रतिशत ब्राम्हण, २३ प्रतिशत क्षेत्री, ०५ प्रतिशत कामी र ५ प्रतिशत दमाई जाति रहेको छ । जसमा अन्य जातिको उपस्थिति छैन । यहाँ भौगोलिक कारणले गर्दा पनि बढी मात्रामा ब्राम्हण र क्षेत्री जातिको बसोबास पाइन्छ । जहाँ बढी मात्रामा आप्रवासी भन्दा पुख्र्यौली ठाउँमा पुख्र्यौली सम्पत्तिको नै भोगचलन गर्ने मानिस बढी रहनु पनि हो । त्यस्तै यस क्षेत्रमा जातजाति अनुरूप निर्णय अधिकारलाई हेर्ने हो भने ब्राम्हण र क्षेत्री जातिमा भन्दा यहाँ रहेका दमाई तथा कामी जातिहरूमा घरमा गरिने काम, तथा आर्थिक कृयाकलापमा समेत निर्णय अधिकार बढि रहेको पाईयो ।

४.३ धार्मिक स्थिती

जात/जातिले जस्तै धर्मले पनि व्यक्तिको सामाजिक जीवनमा प्रभाव पारेको हुन्छ । धर्मले मानिसको व्यक्तिगत जीवनलाई मात्र प्रभावित पाउँदैन बरु सांस्कृतिक र आर्थिक जीवनमा

समेत नियन्त्रण गर्दछ । धर्मको कारणले गर्दा मानिसहरू धर्म विपरीत कार्य गर्दछन् । तर यस अध्ययनमा रहेका यस गाँउका सबै उत्तरदाताहरू हिन्दु रहेका छन् ।

४.४ पारिवारिक स्वरूप

यो एक समाजशासत्रीय अध्ययन भएको हुँदा उत्तरदाताहरूको पारिवारिक स्वरूपको बारेमा पनि चर्चा गरिएको छ । परिवारमा महिलाहरू आर्थिक र निर्णय गर्ने अधिकारमा आत्मनिर्भर भएमा पारिवारिक स्वरूपमा कस्तो प्रभाव पर्छ सो अध्ययन गर्नका लागि उत्तरदाताहरूको परिवारको स्वरूप एकल वा संयुक्त के हो छुट्याइएको छ । उत्तरदाताहरूका दुई पारिवारिक स्वरूपमा रहेका छन् । संयुक्त परिवार र एकल परिवार ।

संयुक्त परिवारमा तीन वा तीनभन्दा बढी पुस्ताका सदस्यहरू सबै एउटै घरमा बस्छन्, एउटै चुलोमा पाकेका खाना खान्छन् र उनीहरूको सम्पत्ति सामूहिक सम्पत्ति हुन्छ । संयुक्त परिवार ग्रामीण क्षेत्रतिर हिन्दु समाजमा बढी पाइन्छ । एकल परिवारमा पति पत्नी र उनीहरूका अविवाहित छोराछोरी हुन्छन् । आधुनिकतातिर उन्मुख र सहरी क्षेत्रमा एकल परिवारको संख्या बढी पाइन्छ ।

तालिका नं. ३

उत्तरदाताहरूको पारिवारिक स्वरूप

पारिवारिक स्वरूप	संख्या	प्रतिशत (%)
संयुक्त	१०	२३
एकल	३३	७७
जम्मा	४३	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

प्रस्तुत तालिका नं. ३ अनुसार उत्तरदाताहरू मध्य दुई पारिवारिक स्वरूपमा रहेका छन् । कुल उत्तरदाताहरू मध्ये २३ प्रतिशत संयुक्त परिवार र ७७ प्रतिशत एकल परिवारका रहेका छन् । उत्तरदाताहरू ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने भएता पनि हाल शिक्षाको पहुँच, सामान्य रोजगारीमा लागेका र ठुलो परिवारमा बस्दा सामान्य कुरामा पनि मनमुटाव हुने कारणले गर्दा एकल परिवार नै बढि रहेको पाईयो । र यस क्षेत्रमा रहेका ब्राहमण जाहिहरू

भन्दा क्षेत्रिहरु बढि एकल परिवारमा रहेको पाईयो भने अर्भै क्षेत्रिहरु भन्दा पनि सानो जाति भनिने दमाई, कामी जातिहरु एकल परिवारमा रहेको पाईयो । यस बाट के प्रस्ट हुन्छ भनेअरु जातिको तुलनामा ब्राहमणहरु अर्भै पनि आधुनिकतातिर लम्कन सकेका छैनन् ।

४.५ परिवारको आकार

हिजो आज खास गरेर ग्रामीण र सहरी क्षेत्रमा परिवारको आकारमा निरन्तर परिवर्तन आएको पाइन्छ । वर्तमान परिस्थितिमा परिवारको सदस्य संख्या घट्दै गएको पाइन्छ । विवाह पश्चात् श्रीमान, श्रीमतीहरू खास गरी दुवै रोजगारीमा लागेकाहरू संयुक्त परिवार त्यागी छुट्टै बस्ने प्रवृत्ति बढ्दै गएको अवस्था छ । यसका साथै हिजोआज महिलाहरू एक वा दुई मात्र सन्तान जन्माउने हुनाले परिवारको आकार सानो भएको पाइन्छ तर ग्रामीण क्षेत्रमा केहि संयुक्त परिवार अर्भै पनि कायमै रहेको हुनाले उत्तरदाताहरुको परिवारको आकार सबै एकल नभएर ठूलो परिवार पनि भएको पाइन्छ । उत्तरदाताहरूको परिवारको आकार के कस्तो छ सामाजिक स्थिति बुझ्न तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४

उत्तरदाताहरूको परिवारको आकार

परिवारको संख्या	संख्या	प्रतिशत (%)
१-२	४	९
३-४	२१	५०
५-६	१३	३०
७-८	४	९
८ भन्दा माथि	१	२
जम्मा	४३	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथि उल्लेखित तालिका नं. ४ अनुसार उत्तरदाताहरू मध्ये परिवारको संख्या ३-४ हुने उत्तरदाताहरू सबैभन्दा बढी ५० प्रतिशत र त्यसपछि ५-६ हुने ३० प्रतिशत ७-८ हुने संख्या ९ प्रतिशत १-२ हुने संख्या ९ प्रतिशत र सबैभन्दा कम हुने ८ भन्दा बढी संख्या हुने

२ प्रतिशत रहेको पाइयो । यस अध्ययनले प्राय उत्तरदाताहरू बच्चा जन्माउने निर्णयमा दुबैको सहमति, महिला आफै पनि निर्णय गर्न सक्ने भएकाले र उत्तरदाताहरू धेरै उमेर समुहका भएका कारणले गर्दा उनिहरूका छोरीहरू विवाह गरिसकेका र छोराहरू पनि छुट्टिएर बसेका हुनाले परिवार संख्या सानो रहेको पाइयो ।

४.६ विवाहको स्वरूप

नेपाली समाज हिन्दु समाज भएकोले यहाँ प्रायः गरेर विवाह गर्दा पूर्ण रूपमा बुबा आमाको इच्छा अनुसार गर्ने गरिन्छ । तर पनि कतिपय सम्बन्धमा आज आधुनिक समाजको प्रभावले गर्दा मागीको साथै प्रेम विवाह पनि गर्ने प्रचलन बढ्दो छ । जसले गर्दा भागी विवाह समेत गर्ने गरेको पाइन्छ । भागी विवाह गर्नुको मुख्य कारण उनीहरूको परिवारले स्वीकार नगर्नु र उनीहरू एक अर्का बीचमा छुटेर बस्न नसक्नु नै हो । जहाँ महिला पुरुषबिच धनी गरिव अन्तर रहनु, अर्न्तजातिय हुनु आदि हुन् । उत्तरदाताहरूको विवाह गर्ने प्रचलन के कस्तो छ भन्ने सामाजिक स्थिति बुझ्न तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ५

उत्तरदाताहरूको विवाहको स्थिति

विवाहको स्वरूप	संख्या	प्रतिशत (%)
मागी विवाह	३२	७४
प्रेम विवाह	९	२१
भागी विवाह	२	५
जम्मा	४३	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथि उल्लेखित तालिका नं. ५ अनुसार उत्तरदाताहरू मध्ये मागी विवाह गर्ने उत्तरदाताहरू सबैभन्दा बढी ७४ प्रतिशत र सबैभन्दा कम संख्या भागी विवाह गर्ने रहेका छन् जसमा ५ प्रतिशत मात्र देखिन्छ । मागी विवाह बढी हुनुको मुख्य कारण विगतको समयमा छिटो विवाह गर्नु मुख्य कारण हो । जसमा छोरीलाई रजस्वला हुनु भन्दा अघि नै विवाह गर्नु पर्दछ । जसले गर्दा स्वर्ग जान पाइन्छ भन्ने मान्यता रहनु हो । पछि समय परिवर्तनसँगै यो सोचाइमा परिवर्तन हुन पुग्यो जसको कारण विवाहको उमेरमा परिवर्तन हुन आई प्रेम विवाह गर्ने प्रचलन पनि बढ्दै गएको पाइन्छ । भागी विवाह जम्मा ५

प्रतिशतले मात्र गरेको पाईन्छ ,जुन केटा केटि बिच मन मिले पनि विभिन्न असमानता जस्तै शिक्षामा, जातमा, धनमा आदीमा असमानताका कारण र परिवारमा आफुले भनेको छोराछोरीले स्विकार नगरेमा परिवारले पनि छोराछोरीको प्रेममा स्विकार नगरेको कारण भागि विवाह गरेको पाईयो ।

४.७ विवाह गर्दाको उमेर

नेपाली समाज हिन्दु समाज भएकोले सानै उमेरमा छोरीको कन्यादान गरेमा स्वर्ग गइन्छ भन्ने मान्यता छ जसले गर्दा रजस्वला नभई विवाह गर्ने चलन पनि छ । पहिलाको तुलनामा आजकल विवाहको उमेरमा थोरै मात्र भए पनि परिवर्तन आएको पाइन्छ । जसमा पहिला ६, ७ वर्षमा विवाह गरिन्थ्यो भने अहिले त्यसमा केहि परिवर्तन हुदै आएको छ जसले गर्दा प्रजनन दर कम हुँदै गएको छ । बालबच्चाको संख्या कम भएको छ जसले जनसङ्ख्या नियन्त्रणमा समेत सघाउ पुऱ्याएको छ । उत्तरदाताहरूको विवाहको उमेर के कस्तो छ सामाजिक स्थिति बुझ्न तल तालिका प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ६

उत्तरदाताहरूको विवाह गर्दाको उमेर

विवाहको उमेर	संख्या	प्रतिशत (%)
१५ वर्षभन्दा कम	२५	५८
१६ देखि २० वर्षसम्म	१०	२३
२१ देखि २५ वर्षसम्म	५	१२
२६ देखि ३० वर्षसम्म	२	५
३१ वर्ष भन्दा माथि	१	२
जम्मा	४३	१००

स्रोत स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथि प्रस्तुत तालिका नं ६ अनुसार कुल उत्तरदाताहरू मध्ये अधिकांश बढी ५८ प्रतिशत १५ वर्ष भन्दा अघि नै विवाह भएको, २३ प्रतिशत १६ वर्ष देखि २० वर्षसम्म रहेका छन्, २१ देखि २५ वर्षसम्मका जम्मा १२ प्रतिशत रहेको छ र २६ देखि ३० वर्षसम्मका ५

प्रतिशत रहेका छन भने २ प्रतिशत मात्र उत्तरदाताहरू मात्र ३१ वर्ष भन्दा बढी उमेरमा विवाह गर्ने रहेको छ । १६ वर्ष भन्दा कम उमेरमा विवाह गर्नुको मुख्य कारण परम्परागत सोचाई, अन्धविश्वास, आर्थिक अवस्था कमजोर रहनु र अशिक्षा नै हो । जुन परिवार अन्धविश्वास, आर्थिक अवस्था कमजोर छ त्यस्ता परिवारका सदस्यहरू कम शिक्षित रहेको पाइयो जसको कारण उनीहरूले छोरीलाई ढिलासम्म राख्न नहुने, सकेसम्म रजस्वला नहुदै विवाह गर्नुपर्ने अन्धविश्वासले गर्दा र समय परिवर्तन पछि पनि बढी दाइजो दिनु पर्दछ भनेर कम उमेरमा नै विवाह गरिदिएको पाइन्छ । त्यस्तै गरेर ३ जना महिलाको २६ वर्ष भन्दा माथि विवाह गर्नुको मुख्य कारण उनीहरू रोजगारीमा संलग्न हुनु र उनीहरूको परिवार शिक्षित हुनु नै हो । जसमा उनीहरूले आफ्नो पढाइ सकेर रोजगारीमा संलग्न भई आर्थिक रूपमा सक्षम भएर विवाह गर्ने इच्छा राख्नु हो ।

४.८ वैवाहिक स्थिति

सामान्य अर्थमा विवाह भन्नाले महिला र पुरुषबीच दापत्य सम्बन्ध कायम गर्ने कार्य अथवा महिला र पुरुष बीच पति पत्नीको नाता जोड्नुलाई विवाह भनिन्छ । वैवाहिक स्थितिले महिलाको सामाजिक अवस्था दर्शाउँछ । विवाह जसले महिलाहरूलाई एक छोरीको स्तरमा मात्र नराखी भाउजु, बुहारी, आमा, पत्नी आदिको स्तरमा पनि कायम राख्छ । विवाहपछि महिलाहरूको हैसियत तथा भूमिकामा पनि परिवर्तन आई उनीहरूको कर्तव्य र जिम्मेवारीका साथै कार्यभार समेत बढ्दछ ।

तालिका नं. ७

वैवाहिक स्थिति अनुसार उत्तरदाताहरूको वर्गीकरण

वैवाहिक	संख्या	प्रतिशत (%)
विवाहित	३६	८४
विधवा	४	९
छुट्टिएर बसेको	३	७
जम्मा	४३	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथि प्रस्तुत तालिका नं. ७ बाट के थाहा हुन्छ भने यस अध्ययनमा छनोट भएको उत्तरदाताहरू मध्ये धेरै जसो ८४ प्रतिशत उत्तरदाताहरू विवाहित, ९ प्रतिशत विधवा र ७ प्रतिशत छुटिएर बसेको रहेका छन् । जसमा श्रीमान र श्रीमती बीचको आपसी सम्बन्ध नराम्रो भएको कारणले उनीहरू छुटिएर बसेका छन् । श्रीमान बढी मात्रामा रक्सी पिउने, बिना कारण भ्रगडा गर्ने, तास खेल्ने र काममा नजाने भएकोले उनीहरू छुटिएर बसेको पाइन्छ । यसमा विवाहित महिलालाई मात्र उत्तरदातामा सामेल गरिएको छ ।

४.९ आर्थिक अवस्था

आर्थिक अवस्था विकासको मुख्य मेरूदण्डको रूप मानिन्छ । यसमा उत्तरदाताहरूको आर्थिक अवस्थाबाटै उनीहरूको पारिवारिक पेशागत विवरण तथा पारिवारिक आम्दानीमा संलग्नता, अन्न उत्पादन, घर जग्गा माथिको स्वामित्व, रोजगारीको स्थिति र महिलाको निर्णय गर्ने अवस्था आदि विविध कुराहरू अध्ययन गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.९.१ उत्तरदाताको आर्थिक कारोबारमा संलग्नता

नेपाल विकास उन्मुख मुलुक भएकोले यहाँ मानिसहरू रोजगारीमा संलग्न रहे र आर्थिक उपार्जन गर्ने गरेको पाइन्छ । जसमा यस ग्रामीण क्षेत्र भएकोले बढी मात्रामा आर्थिक उपार्जन हुने कार्यमा महिला भन्दा पुरुषको संलग्नता बढि पाइन्छ । यसमा महिलाको संलग्नता के कति छ भन्ने पत्ता लगाउन तल तालिकामा उत्तरदाताहरूको संलग्नतालाई देखाइएको छ ।

तालिका नं. ८

उत्तरदाताहरूको आर्थिक संलग्नता

संलग्न व्यक्ति	संख्या	प्रतिशत (%)
महिला	१	२
पुरुष	१७	४०
दुवै	२५	५८
जम्मा	४३	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथि उल्लेखित तालिका नं. ८ अनुसार कुल उत्तरदाताहरू मध्ये उत्तरदाताहरू आफैले आर्थिक उपार्जनमा संलग्न भएपनि कारोबार गर्न अनुमति रहेको विवरण अत्यन्त न्यून छ। पुरुष प्रधान समाज भएको हुनाले महिलालाई मात्र कुनै कुरामा निर्णय गर्न नदिने बरु आफुपनि संलग्न रहेको पाईयो। बढी मात्रामा आर्थिक कारोवारमा दुबै जना मिलेर गरेको ५८ प्रतिशत पुरुषहरू मात्र ४० प्रतिशत रहेका छन् भने महिला मात्र संलग्न भएको जम्मा २ प्रतिशत रहेको छ। जसले के देखाउँछ, भन्ने ग्रामीण क्षेत्रका महिलाहरू घर बाहिरको काम वा आर्थिक कारोवारको कार्यमा एकल निर्णय गर्न स्वतन्त्र रहेका छैनन्।

४.९.२ उत्तरदाताहरूको परिवारको आम्दानिको स्रोत

नेपाल कृषि प्रधान देश भएकोले अधिकांश नेपालीको प्रमुख पेशा कृषि रहेको र आम्दानिको मुख्य स्रोत पनि कृषि नै रहेता पनि अन्य विभिन्न पेशाहरू जस्तै नोकरी, व्यापार, उद्योग, आदि पनि उनीहरूले आम्दानिको स्रोतहरू रहेका छन्। तल प्रस्तुत तालिकामा उत्तरदाताहरूको पारिवारिक आर्थिक स्रोतलाई देखाइएको छ।

तालिका नं. ९

उत्तरदाताहरूको पारिवारिक आम्दानि स्रोत विवरण

पेशा	संख्या	प्रतिशत (%)
कृषि	१८	४२
नोकरी	१५	३५
व्यापार	७	१७
अन्य	३	६
जम्मा	४३	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथि उल्लेखित तालिका नं. ९ अनुसार जम्मा उत्तरदाताहरूको पारिवारिक आर्थिक स्रोत मध्ये सबैभन्दा बढी ४२ प्रतिशत उत्तरदाताहरूको परिवार कृषिमा नै निर्भर रहेको छ भने, ३५ प्रतिशत नोकरीमा, १७ प्रतिशत व्यापार छ र ६ प्रतिशत अन्य पेशामा रहेका छन्। यसबाट के प्रष्ट हुन्छ भने ग्रामीण क्षेत्रका उत्तरदाताहरू भएको हुनाले उनीहरूको मुख्य पेशा कृषि र आम्दानिको स्रोत पनि कृषि नै मुख्य रहेको पाईन्छ। तर हाल मानिसहरूको सोचाईमा परिवर्तन आई परिवर्तन आई कृषिमा मात्र नअल्झिने भनि अन्य पेशामा पनि सम्लग्न रहि आफ्नो जिवनस्तर उकास्नतिर लागेको पाईयो।

अध्याय पाँच

परिवारमा महिलाको निर्णय अधिकार र भूमिका

महिलामा घरभित्र तथा घरबाहिर पुरुषको तुलनामा राम्रो निर्णय लिन सक्ने क्षमता, सिप, अनुभव भएता पनि परिवारमा महिलाको क्षमताको कदर गर्ने र घरको जुनसुकै निर्णय गर्न दिने अधिकार प्रायः परम्परादेखि नै देखिदैन। यस किसिमको स्थिति रहिरहनुको पछाडि पुरुषको बाहुल्यता रहनु र समाज पुरुष प्रधान किसिमको रहनु नै मानिन्छ।

५.१ महिलाले बच्चा जन्माउने सोचाइमा उनिहरूले पाएको निर्णय अधिकारको विवरण

ग्रामिण समाज जहाँ कुनै पनि समाजमा सबै कुराको निर्णय महिलाले सोचे जस्ता नहुन सक्छ। अशिक्षा, परम्परागत सोचाई र रुढिवादी प्रवृत्तिले गर्दा पनि हाम्रो समाजमा जनसंख्या वृद्धिदर उच्च हुँदै गएको छ। पहिलेका पुस्ताका पिढिहरूले विभिन्न सोचाइका कारण बच्चा धेरै जन्माउने इच्छा राखेता पछिल्लो पुस्ताका महिलाहरू शिक्षा, रोजगार तथा हालको परिस्थितिका कारण पनि बच्चा जन्माउन हिचकिचाएका हुन्छन् भने कतिपय करकापमा रहेर बच्चा जन्माएका हुन्छन्। यस अध्ययन क्षेत्रमा इच्छा वा करकापमा परेर बच्चा जन्माउने उत्तरदाताहरूको विवरण यस प्रकार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. १०

बच्चा इच्छा वा करकापमा परेर जन्माउने उत्तरदाताहरूको विवरण

स्थिति	संख्या	प्रतिशत (%)
इच्छा	३०	७०
करकाप	९	२१
आकस्मिक	४	९
जम्मा	४३	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथि प्रस्तुत तालिका नं. १० अनुसार जम्मा उत्तरदाताहरू मध्ये सबैभन्दा बढी ७० प्रतिशत उत्तरदाताहरूले आफ्नो इच्छाले बच्चा जन्माएका छन् जहाँका उत्तरदाताहरू आफैमा पनि परम्परागत आस्था जस्तै जसका छोरा उसका धन भन्ने सोचाईले गर्दा र कतिपय महिलाहरू प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञानका कारणले पनि इच्छापूर्वक बच्चा जन्माएका पाइन्छ भने २१ प्रतिशत उत्तरदाताले करकापमा जन्माएका छन् र ९ प्रतिशतको आकस्मिक रूपमा गर्भधारण रहेका छन् ।

५.२ स्वास्थ्य सुरक्षा

स्वास्थ्य भन्नाले कुनै पनि मानिस जन्मिएपछि उसले स्वस्थ वा निरोगी रहेर बाँच्नु भन्ने बुझिन्छ । जसको नियमित रूपमा जाँच गरिरहनु भन्ने हुन्छ । यसै गरी कुनै परिवारमा केही विरामी परेमा कसले अस्पताल लैजाने गर्दछन् भन्ने कुरा थाहा पाउन सकिन्छ । प्रस्तुत अध्ययनमा उत्तरदाताहरूको परिवारमा बालबच्चा विरामी परेमा अस्पताल कसले लाने निर्णय गर्दछन् भन्ने कुरालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ११

बालबच्चा विरामी परेमा अस्पताल लानेको विवरण

अस्पताल लैजाने	संख्या	प्रतिशत (%)
महिला	७	१६
पुरुष	४	९
दुवै	३०	७०
उत्तर नआएको	२	५
जम्मा	४३	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथि उल्लेखित तालिका नं. ११ बाट के प्रष्ट हुन्छ भने जम्मा उत्तरदाताहरू मध्ये ७० प्रतिशत उत्तरदाताहरूले बालबच्चा विरामी परेमा दुवैको सल्लाहले औषधी खुवाउने वा अस्पताल लैजाने गरेको पाइन्छ भन्ने जम्मा ९ प्रतिशत पुरुष, त्यसैगरी १६ प्रतिशत महिला

रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी ५ प्रतिशत उत्तरदाताहरूबाट यसको उत्तर नआएको पाइन्छ । ५ प्रतिशत उत्तरदाताहरू यस प्रश्नको उत्तर दिन हिच्कीचाएका छन् ।

५.३ भू-स्वामित्व अधिकारको स्थिति

नेपालको सन्दर्भमा कृषि उत्पादनमा महिलाहरूको योगदान महत्वपूर्ण रहेका छन् तापनि भूमि माथि उनीहरूको स्वामित्व भने धेरै नै कम रहेको पाइन्छ । पैतृक सम्पत्ति माथि महिलाहरूको अधिकार नभएको कारण धेरै जसो महिलाहरूको आफ्नो नाउँमा जमिन नभई परिवारका अन्य सदस्यहरूको नाउँमा रहेको जमिनले नै उनीहरूको आर्थिक स्थिति झल्केको पाइन्छ । जमिन मानिसको सम्पत्ति झल्काउने बलियो र महत्वपूर्ण आधार भएको हुँदा उत्तरदाताको भू-स्वामित्वको स्थिति के कस्तो छ तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १२

भूस्वामित्वको आधारमा उत्तरदाताहरूको वर्गीकरण

जग्गा	उत्तरदाताहरूको संख्या	प्रतिशत (%)
महिला	९	२१
पुरुष	२८	६५
दुवै	६	१४
जम्मा	४३	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथि प्रस्तुत तालिका नं. १२ अनुसार कुल उत्तरदाताहरू मध्ये जग्गा ६५ प्रतिशत पुरुषको नाममा, २१ प्रतिशत महिलाको नाममा र सबैभन्दा कम दुवैको नाममा १४ प्रतिशत रहेको पाइयो । माथि उल्लेखित तालिकाबाट के प्रष्ट हुन्छ भने आफ्नो नाममा जग्गा नभएका महिलाहरू अबै पनि बढी समय कृषिमा खर्चिरहेको पाइन्छ । महिलालाई भन्दा पुरुषलाई बढी महत्व दिने समाज भएको र पैतृक सम्पत्ति माथि छोराको हक रहने परम्पराले गर्दा यस्तो स्थिति सिर्जना भएको हो । पुख्र्यौली सम्पत्ती बढी मात्रामा पुरुषको नाममा छ । जहाँ अशिक्षाको कारणले गर्दा महिलाको नाममा सम्पत्ती दिनु हुन्न भन्ने मान्यता राख्छन् तर अहिले शिक्षाको विकासले गर्दा शिक्षितहरूले महिलाको नाममा जग्गा पास गरेमा राजस्व कम लाग्ने हुनाले महिलाको नाममा पनि जग्गा पास गर्ने गरेको पाइन्छ,

। अन्तर्वार्ताको माध्यमबाट व्यक्तिगत अध्ययन गर्दा महिलाको जग्गा माथि बढी मात्रामा स्वामित्व नरहेता पनि नेपालको सन्दर्भमा २१ प्रतिशत महिलाको नाममा मात्र र १४ प्रतिशत दुवैको नाममा जग्गा हुनु पनि समानताको लक्ष्य तर्फ उन्मुख र सकारात्मक पक्ष मान्न सकिन्छ ।

५.४ शैक्षिक स्थितिमा भूमिका

शिक्षा मानव विकासको आधारस्तम्भ हो । त्यसैले शैक्षिक स्थितिले मानवको अवस्था, भूमिका र विकासमा प्रभाव पारेको हुन्छ । शैक्षिक अवस्था अनुसार मानवको सामाजिक, आर्थिक अवस्था निर्धारित भएको र फरक फरक रहेको हुन्छ । प्रस्तुत अध्ययन ग्रामीण क्षेत्र भएकोले उत्तरदाताहरूले आफ्नो बच्चाको शिक्षामा कतिको समय कसले बिताउँदा रहेछन् भन्ने थाहा पाउनका लागि उनीहरूको योगदानलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १३

बच्चाको शिक्षाको निमित्त बढी समय दिने

समय दिने	संख्या	प्रतिशत (%)
महिला	२०	४७
पुरुष	५	१२
दुवै	१६	३७
उत्तर नआएको	२	४
जम्मा	४३	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथि उल्लेखित तालिका नं. १३ अनुसार कुल उत्तरदाताहरू मध्ये बच्चाको शिक्षामा बढी समय महिलाले नै दिने गरेको पाईयो । जसमा महिलाले समय दिनेमा ४७ प्रतिशत त्यसै गरी दुवैले समय दिने ३७ प्रतिशत छन् भने पुरुषको जम्मा १२ प्रतिशत संलग्नता रहेको पाइन्छ । ४७ प्रतिशत महिला बच्चाको शिक्षामा संलग्न हुनुको कारण उनीहरू शिक्षित हुनु, श्रीमान रोजगारीको लागि अन्यत्र जानु र कतिपय श्रीमान बच्चाको मतलब नगरी ल तै गर म सक्दैन भन्ने जस्ता कारणले गर्दा नै हो । जसको कारणले गर्दा

महिलाहरू आफ्नो बच्चाको शिक्षामा बढी समय दिने गर्दछन् । त्यसैगरी उत्तर नदिनेमा ४ प्रतिशत रहेको पाइन्छ । जसले गर्दा महिला र पुरुष दुवै आफ्नो बच्चाको शिक्षाको निमित्त चिन्तित र केहि थाहा नभएको पाइयो ।

५.५ बच्चाको विद्यालय छनौट सम्बन्धी निर्णय

बच्चाको शिक्षाको गुणस्तरमा वा सम्पूर्ण विकासको लागी विद्यालय छनौटले पनि प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । ग्रामिण क्षेत्र भएकाले विद्यालय छनौटका लागी धेरै विद्यालय नभए पनि केहि सामुदायिक र सरकारी विद्यालयका लागी पुरुष र महिलाबिच विवाद भईरहेको पाईन्छ । बच्चालाई कहाँ पढाउने भन्ने विषयमा कसले निर्णय गर्दछ, भन्ने जानकारीका लागी तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १४

कुन विद्यालयमा पढाउने भन्ने निर्णय सम्बन्धमा

निर्णय	संख्या	प्रतिशत (%)
महिला	४	९
पुरुष	९	२१
दुवै	२८	६५
उत्तर नआएको	२	५
जम्मा	४३	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथि उल्लेखित तालिका नं. १४ अनुसार कुल उत्तरदाताहरू मध्ये बच्चालाई सामुदायिक वा संस्थागत विद्यालय कुनमा पढाउने भन्ने कुरा दुवैको सरसल्लाहमा गर्ने ६५ प्रतिशत रहेको पाइन्छ, पुरुषले मात्र निर्णय गर्ने २१ प्रतिशत पाइन्छ र महिलाले जम्मा ९ प्रतिशत मात्र निर्णय गर्ने गरेको पाइन्छ । यस तालिकाबाट के प्रष्ट हुन्छ भने विद्यालय छनौटमा महिला मात्रको भुमिका नरहेता पनि दुवै जना मिलेर गर्ने गरेको पाईयो जहाँ यस्ता निर्णय गर्दा दुवैको उत्तिकै भुमिका हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता रहेको पाईयो र महिलाले एकलै

निर्णय नगरेता पनि महिलाको पनि ठुलो भुमिका रहेको पाइयो । जहाँ ५ प्रतिशतबाट उत्तर नआएको र उनिहरु उत्तर दिन पनि हिच्कीचाएको पाइयो ।

५.६ घरायसी कामकाज वा खाना तथा सामान किन्ने निर्णय

घर एउटा त्यस्तो ठाउँ हो जहाँ विभिन्न सदस्यहरू रहेका हुन्छन् । जसमा भएका कामहरूलाई कस कसले गर्ने भन्ने कुरा नियमित रूपमा बाँडफाँड गरिएको हुन्छ । जसमा मुख्य रूपमा घर भित्रको काम महिलाले गर्ने अधिकार प्रधान गर्दछन् । जसमा काम मात्र गर्ने तर निर्णय बढी मात्रामा पुरुषले गर्ने गरेको पाइन्छ । घरायसी काम भन्नाले खाना पकाउने, लुगा धुने, पशुहरूको हेरविचार गर्ने, घर सफा गर्ने, बच्चाहरूको सरसफाइ आदि गर्नु भन्ने बुझिन्छ । जसमा थोरै मात्रामा पुरुषको संलग्नता पाइन्छ तर बढी मात्रामा महिलाहरू संलग्न हुने गर्दछन् तर निर्णय चाहिँ पुरुषले नै गर्ने गर्दछन् । जसको काम मात्र महिलाले संचालन गरेका हुन्छन् । यस्ता किसिमका घरायसी कार्यमा थोरै मात्र ग्रामीण क्षेत्रमा पुरुषहरूले सहयोग गरेको पाइन्छ । त्यसैले यस ग्रामीण क्षेत्रमा कसले निर्णय गर्ने गर्दछन् भन्ने पत्ता लगाउन यस प्रश्नको प्रयोग गरेर उत्तरदाताहरूबाट प्रस्तुत तालिकामा थाहा पाउनका लागि तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १५

घरायसी कामकाज सामान किन्ने निर्णय सम्बन्धमा

काम गर्ने व्यक्ति	संख्या	प्रतिशत (%)
पुरुष	६	१४
महिला	२६	६०
दुवै	११	२६
जम्मा	४३	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथि उल्लेखित तालिका नं. १५ अनुसार कुल उत्तरदाताहरू मध्ये उत्तरदाताहरू महिला भएकाले यसमा घरभित्रको काम खानाको व्यवस्था गर्नेमा बढी महिला नै सहभागी रहेका छन् । घर भित्रको काम महिलाले गर्ने मान्यता रहेको समाज हुनाले उत्तरदाताहरू सबैभन्दा बढी ६० प्रतिशत महिला छन् भने पुरुषले घर भित्रको काम गर्ने व्यवस्था रहेको जम्मा १४ प्रतिशत र दुवै मिलेर घरायसी कामकाज वा खाना बनाउने गरेको जम्मा २६

प्रतिशत मात्र रहेका छन् । महिलाहरु नै घरभित्रको काम गर्ने हुनाले पुरुषहरुले पनि मलाई केहि थाहा छैन ल आफै किन सामानहरु भन्ने गरेकाले यस विषयमा निर्णय महिलाको नै बढि रहेको पाईयो ।

५.७ समय अनुसार बाली लगाउने निर्णय

अध्ययन क्षेत्र ग्रामीण क्षेत्र भएकाले यहाँको मुख्य पेशा कृषि हो । जसमा ४२% मानिस कृषिमा संलग्न छन् । कतिपय मुख्य पेशा अन्य भएपनि कृषिमा पनि समय दिईरहेको पाईन्छ । जहाँ उत्तरदाताहरू मध्ये कसले समय अनुसारको कुन बाली लगाउने भन्ने जान्ने प्रयास गरिएको छ । यस क्षेत्रमा तल्लो भेग भएकाले बढी मात्रामा सिंचाइको सुविधा हुनाले बढी मात्रामा धान, मकै, गहुँ र तरकारी खेती लगाउने गरेको पाइन्छ । पानीको सिंचाइ भएको हुनाले तरकारी बाली जस्तै आलु, मुला, साग, काउली, बन्दा र अन्य तरकारीहरू लगाई आमदानी गर्न सहयोग पुगेको छ । तल प्रस्तुत तालिकामा उत्तर दाताहरूको बाली कुन लगाउने भन्ने कसले निर्णय गर्छन् देखाउन खोजिएको छ ।

तालिका नं. १६

उत्तरदाताको समय अनुसारको बाली

निर्णय गर्ने व्यक्ति	संख्या	प्रतिशत (%)
महिला	७	१६
पुरुष	६	१४
दुवै	३०	७०
जम्मा	४३	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथि उल्लेखित तालिका नं. १६ अनुसार जम्मा उत्तरदाताहरूको बाली लगाउने निर्णय मध्ये सबैभन्दा बढी ७० प्रतिशत उत्तरदाताहरू दुवै मिलेर निर्णय गर्ने १६ प्रतिशत महिलाले निर्णय गर्ने र सबैभन्दा कम १४ प्रतिशत मात्र पुरुषले अन्न उत्पादनमा निर्णय गर्ने गरेका छन् । यसबाट के प्रष्ट हुन्छ भन्ने ग्रामीण क्षेत्रका उत्तरदाताहरू भएकोले बढी समय महिलाले काम गर्ने गर्दछन् । जसमा दिनको १४ घण्टा भन्दा बढी उनीहरू आर्थिक

रूपमा मूल्याङ्कन नहुने काम गरि रहेका छन् । र निर्णय गर्ने प्रक्रियामा पनि महिलाको सहभागीतामा अगाडी नै रहेको पाइयो ।

५.८ शिक्षामा महिलाको सहभागिता

शिक्षामा महिलाको सहभागिता अपरिहार्य मानिन्छ भन्ने गरिन्छ कि एउटा परिवारमा पुरुष शिक्षित भएमा ऊ मात्र शिक्षित हुन्छ तर महिला शिक्षित भएमा सम्पूर्ण परिवार नै शिक्षित हुन्छ भनिन्छ । यस क्षेत्रमा उत्तरदाताको रूपमा घरको पाको उमेरको महिलालाई लिईएकोले गर्दा प्राय निरक्षर नै छन् र साक्षर पनि कोहि विवाह अघि र पछि प्रौढ शिक्षाले गर्दा सामान्य शिक्षा हासिल गरेका छन् । यस अध्ययनमा विवाह अघि पढ्दै गरेका जम्मा १७ जना उत्तरदाताहरू रहेका छन् । ती महिलाहरूले आफ्नो विवाह पश्चात केहि समय पढाइमा लगाउन सकेका छन् कि छैनन भन्ने थाहा पाउने उद्देश्यले उत्तरदाताहरू समक्ष यो तालिकाको मार्फत पत्ता लगाउने कोसिस गरिएको छ ।

तालिका नं. १७

विवाहपछि पढाइ अघि बढाएको वा नबढाएको सम्बन्धमा

विवाह पछि	संख्या	प्रतिशत
नबढाएको	११	६५
बढाएको	५	२९
उत्तर नआएको	१	६
जम्मा	१७	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथि उल्लेखित तालिका नं. १७ अनुसार कुल उत्तरदाताहरू मध्ये विवाह अघि पढ्दै गरेका उत्तरदाताहरू मध्ये जम्मा १७ जना ४० प्रतिशत पाईयो भने अन्य उत्तरदाताहरू निरक्षर र विवाह गरिसकेपछि आएको प्रौढ शिक्षाले गर्दा सामान्य साक्षर मात्र भएको पाईयो । १७ जना साक्षर उत्तरदाताहरू मध्ये विवाहपछि पढाइ अघि नबढाउनेको संख्या ६५ प्रतिशत रहेको पाइयो त्यसैगरी पढाई अघि बढाउने उत्तरदाताहरू २९ प्रतिशत छन् भने उत्तर नआउनेमा जम्मा ६ प्रतिशत मात्र रहेको पाईयो । विवाहपछि पनि आफ्नो पढाइलाई निरन्तरता दिने उत्तरदाताहरूको परिवार सामान्य रूपमा शिक्षित र कोहि परिक्षा आईरहेकाले

परिक्षा भने पनि दिउँ भन्ने सोचाईले पढाई अगाडी बढाएका छन् तर विवाह पछि पढाई अधि बढाएता पनि सबैले आफ्नो शिक्षा पुरा गर्न पाएका छैनन ।

त्यस्तै पढाई अधि नबढाउने ६५ प्रतिशत उत्तरदाताहरु विवाहपछि विभिन्न कारणले आफ्नो पढाई छोड्नु परेको वाध्यता सुनाउदछन । जहाँ पाको उमेरका उत्तरदाताहरु जो आफ्ना छोरीलाई पनि शिक्षा दिन हुन्न र बुहारीहरु पनि अब पढ्ने होईन घरको काम गर्न पछि भन्ने परम्परागत सोचाईका कारण पढ्न नपाएको गुनासाहरु रहेको पाईयो । परम्परागत सोचाइका कारण बुहारीले पढ्नु हुन्न भन्ने मान्यता, कसैको घरको आर्थिक अवस्थाका कारण र कोहि उत्तरदाताहरु विवाह पछि गर्भवति भएका कारणले गर्दा पनि आफ्नो पढाई छोडेको पाईयो । भने ६ प्रतिशत उत्तरदाताले आफ्नो पढाई छोडेको कारण भन्न पनि हिचकिचाउनु भएर उत्तर दिन मान्नु भएन ।

५.९ घरायसी अन्य कार्यमा निर्णय गर्ने अधिकार

ग्रामिण समाजमा महिलाहरुले घरभित्र वा घर बाहिर पुरुषको तुलनामा अत्यन्त राम्रो फलदायी हुने किसिमले कामको निर्णय दिन र लिन सक्ने क्षमता, सीप तथा अनुभव भए तापनि महिलाहरुको क्षमताको कदर गर्ने र असल र कमशल जुनसुकै कामको समेत निर्णय गर्न दिने अधिकार प्रायः परम्परादेखि नै देखिदैन । यस किसिमको स्थिति रहीरहनु पछाडि हरेक निर्णयमा पुरुषको बाहुल्यता रहनु र स्वयं समाज पुरुष प्रधान किसिमको रहनुको कारणलाई लिन सकिन्छ । यस अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरुले सानो देखि ठुलो र सरल देखि जटिल जुनसुकै कार्यमा पनि आफ्नो स्वविवेकले निर्णय नगरी ससुरा तथा श्रीमानको आदेश अनुसार गर्नु पर्ने हुन्छ । महिलाहरुलाई त्यस्ता कामको निर्णय गर्ने अधिकार छ, जहाँ पुरुषको श्रम र समय बढि खर्च नहोस । आर्थिक रूपले लगानी नपरोस, जुन काम महिलाहरुले गर्दा पुरुषहरुलाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा फाइदा भएको महशुस होस, यि सबै किसिमका काममा महिलाहरुलाई निर्णय गर्ने अधिकार रहन्छ, भने अन्यथा महिलालाई कमै अधिकार दिइएको पाइन्छ र निर्णय प्रक्रियामा सल्लाह सुभाब लिनै गरेको कमै पाईन्छ । यस अध्ययन क्षेत्रमा रहेका महिलाहरुमा घरायसी कामकाजमा बाहेक अन्य कार्यमा सल्लाह लिनै नलिने विवरण निम्न तालिका अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १८

निर्णय प्रकृत्यामा रहेको संलग्नताको आधारमा उत्तरदाता महिलाको वर्गीकरण

निर्णय प्रकृत्या	संख्या	प्रतिशत
संलग्न(सल्लाह लिने)	१६	३७
असंलग्न(सल्लाह नलिने)	२७	६३
जम्मा	४३	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथिको तालिका नं. १८ अनुसार १६ जना अर्थात ३७ प्रतिशत महिलाहरु निर्णय प्रकृत्यामा सामेल छन् अर्थात पुरुषहरुले काम गर्दा सल्लाह लिन्छन् भने २७ जना अर्थात ६३ प्रतिशत महिलाहरु निर्णय प्रकृत्यामा सामेल छैनन् । घर भित्रको कामको निर्णय, खेतीपातिको कामको निर्णय, जस्तै खेताला भन्ने भान्साको सरसामानको खरिदको निर्णय, खेताला लगाउने, मल विउ किन्ने खेतालालाई ज्याला दिने, माथि भनिए जस्तै लगानी नपर्ने श्रम र रकम बढी नलाग्ने काममा मात्र महिलाले निर्णय गर्ने अवसर पाएको देखिन्छ भने अन्य जटिल तथा ठुला काममा निर्णय गर्न स्वतन्त्र नरहेको पाइयो । त्यही पनि अलि पाको उमेर भएका महिलाहरु साक्षर निरक्षर जे भए पनि त्यस प्रक्रियामा संलग्न देखिन्छन् भने भर्खर विवाह गरेका महिलाहरु शिक्षित भए पनि स्वनिर्णय गर्नबाट वञ्चित छन् । उनीहरुको कुरा सुनिन्छ तर लागु भने कम्मै हुने गरेको देखियो ।

५.१० निर्णय अधिकारमा प्रभाव पार्ने तत्वहरु

नेपालको ग्रामिण समाजमा महिलाको स्थिति अहिलेसम्म नाजुक छ । सबै महिलाहरुमा शिक्षाको पहुँच छैनन् । घरमा विहान सवेरै उठेर काम गरिरहेका हुन्छन् तै पनि उनिहरुको कामको मुल्याङ्कन गरिदैन । महिलाहरु कतियय अहिले सम्म पनि शोषित नै छन् । महिलाहरुलाई घर तथा घर बाहिरका कामको निर्णय तथा आफ्नो व्यक्तिगत काममा पनि निर्णय गर्ने स्वतन्त्रता छैन । यस्तो हुनुको मुख्य कारणहरु शिक्षा, पेशा, सामाजिक हैसियत हादि हुन । यस क्षेत्रका महिलाहरुमा निर्णय अधिकारमा निम्न कुराहरुले प्रभाव पारेको देखिन्छ । जुन तालिकाबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.१०.१ शिक्षा

शिक्षा एक मार्गदर्शनको आधार हो साथै मानव मात्रको ज्ञान र चेतनाको मुहान पनि । शिक्षाले नै मानिसको जीवनलाई आत्मनिर्भर, स्वावलम्बी र आत्माविश्वास बढाउन सार्थक भूमिका खेल्दछ । समाजमा जव सम्म पुरुष समान महिलाहरु साक्षर हुदैनन तव सम्म परिवार समाज र राष्ट्रको कुनै पनि क्षेत्रको विकास सम्भव देखिदैन महिलाको शैक्षिक अवस्था पुरुषको तुलनामा ज्यादै कम देखिन्छ । तर विगतको तुलनामा हाल आएर शिक्षाको महत्व प्रति नेपाली समाज सचेत हुन थालेको छ । शहरी क्षेत्रको तुलनामा अझ पनि ग्रामिण क्षेत्रका महिलाहरु शिक्षाको अवसरवाट वन्चित हुनु परेको स्थिति देखिन्छ । प्रस्तुत तालिकामा उत्तरदाता महिलाहरुको शैक्षिक अवस्थालाई प्रष्टयाउने प्रयास गरिएको छ ।

तालिका नं. १९

उत्तरदाता महिलाहरुको शिक्षाको स्तर अनुसार वर्गीकरण

शिक्षाको स्तर	संख्या	प्रतिशत
साक्षर	१५	३५
निरक्षर	१३	३०
विद्यालय तह	१०	२३
क्याम्पस तह	५	१२
जम्मा	४३	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथिको तालिका नं.१९ अनुसार उत्तरदाता महिलाहरुको शिक्षाको स्तरअनुसारको विवरणलाई उल्लेख गरिएको छ । उत्तरदाता मध्ये ३५ प्रतिशत साक्षर छन भने ३० प्रतिशत निरक्षर छन् र त्यसैगरी २३ प्रतिशत महिलाहरुले विद्यालयतह सम्मको अध्ययन गरेका छन् । यसमा ५ कक्षा देखि एस.एल.सि. पास गरेका सबैलाई समेटिएको छ । क्याम्पस तहको शिक्षा लिनेमा जम्मा १२ प्रतिशत रहेको छन् । यसमा प्रविणता प्रमाणपत्र तह र स्नातक तह तथा विश्वविद्यालय सम्मको पढाइ पुरा गरेका र पढ्दै गरेकाहरु सबैलाई समेटिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनले महिलाहरूको शैक्षिक अवस्था त्यती सन्तोषजनक देखाउँदैन । समग्र ग्रामिण महिलाको शैक्षिक अवस्था पनि उत्तरदाताको जस्तै नाजुक छ । ४३ जना महिलाहरू मध्ये ३० प्रतिशत निरक्षर नै छन भने ३५ प्रतिशत साक्षर मात्र छन । जसले आफ्नो नाम र सामान्य हिसाव किताव मात्र राख्न सक्छन । जुन हाल गाउँमा आएको प्रौढ शिक्षाले गर्दा हो । तिनिहरू पनि विवाह पछि मात्र प्रौढ कक्षा लिएको बताउँछन । यसबाट के भन्न सकिन्छ, भने पहिला पहिलाको छोरीलाई पढाउनु हुन्न भन्ने मानिसकता र सानै उमेरमानै पुण्य प्राप्तिको नाममा विवाह गरिदिने प्रचलनले गर्दा यस्तो हुन गएको देखिन्छ । पछिल्ला समयका महिलाहरूमा पढाइको स्तर तुलनात्मक रूपले बढी र उनिहरू प्राय रोजगारी गर्ने छन् उनिहरू समाजमा पनि केहि गर्ने भन्ने सोचाईका हुन्छन र परिवारमा पनि आफ्नो प्रभुत्व बनाउदछन् । पुरुषहरूले पनि उनिहरूलाई हेप्न सक्दैनन् । त्यसैले शिक्षित महिलाले घरको निर्णय प्रक्रियामा पनि अधिकार पाएको देखिन्छ ।

५.१०.२ पेशा

साधारणतया जीवन निर्वाहका लागि दैनिक रूपले गरिने कुनै पनि आय आर्जनका काम धन्डालाई पेशा वा व्यावसाय भनिन्छ । पेशा वा व्यावसायको रूपमा कृषि, उद्योग, पशुपालन, व्यापार र नोकरीलाई लिइएतापनि यस अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूको सन्दर्भमा अध्ययन गर्दा अधिकांश महिलाहरू कृषि पशुपालन र घरधन्दाको काममा मात्र सिमित छन, भने नगन्य महिलाहरू मात्र नोकरी, व्यावसायमा संलग्न रहेको पाइन्छ ।

तालिका नं. २०

पेशाको आधारमा उत्तरदाताहरूको वर्गीकरण

पेशाको विवरण	संख्या	प्रतिशत
गृहिणी	२०	४७
कृषि तथा पशुपालन	१६	३७
जागीर	३	७
व्यावसाय	४	९
जम्मा	४३	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७२

माथिको तालिका नं. २० मा उत्तरदाताको पेशाको विवरणलाई देखाइएको छ । जसमा सबैभन्दा बढि २० जना अर्थात ४७ प्रतिशत महिलाहरुहरू घरधन्दाको कामकाज अर्थात गृहणी छन् । त्यस्तै १६ जना अर्थात ३७ प्रतिशत कृषि तथा पशुपालन गरि बसेका छन भने ३ जनाले नोकरी गरेका छन् । त्यस्तै गरि ४ जनाले व्यावसाय गरि आफ्नो जिविकोपार्जनको बाटो बनाएका छन् ।

अध्ययनमा के देखिन्छ भने अध्ययनमा रहेका ४३ जना महिलाहरुमध्ये सबै भन्दा बढी गृहणीको रूपमा रहेका छन् । गृहणीको रूपमा रहेकाहरुमध्ये प्रायजसो पाको उमेर समूहका देखिन्छन् । सामान्य लेखपढ गर्न जान्ने ती गृहणी बुहारीहरु घर बाहिरको काममा दक्ष देखिँदैनन् र खेतिपातिको काम गर्न पनि असक्त देखिन्छन् । उनीहरुले विकल्पको पेसाको रूपमा गृहणीलाई अपनाएको अध्ययनबाट देखिन्छ । उनीहरु कतिपय महिलाहरु घरको काम गरेता पनि निर्णय गर्न पाएका छैनन् त्यस्तै व्यापार तथा नोकरी गर्ने महिलाहरु अन्य पेशाको भन्दा घरायसी कामकाजमा निर्णय लिने र उनीहरुले भनेका कुरा पनि परिवारले पालना गर्ने देखियो ।

५.१०.३ महिला र वाह्य गतिविधि

विशेष गरेर २०४६ को राजनैतिक परिवर्तन पश्चात ग्रामीण महिलाको वाह्य गतिविधिमा सम्लग्नता बृद्धि भएको पाइएको छ । महिलाहरु खासगरिकन आमा समुह र उपभोक्त समितिका माध्यमबाट वाह्य गतिविधिमा संलग्न भएका छन् । तर पनि पुरुषको तुलनामा उनीहरुको सामाजिक सहभागिता कमजोर देखिएको छ ।

तालिका नं. २१

वाह्य गतिविधिमा संलग्न महिलाहरुको विवरण

संघ संस्था	संख्या	प्रतिशत
सरकारी	२	२९
गै. स.स.	३	४२
जनप्रतिनिधि	२	२९
जम्मा	७	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७२

यहा सबै पढेलेखेका र भर्रखरका महिलाहरु समावेश छन । विशेष गरि बहुदलिय व्यवस्थाको पुनः स्थापना पछि महिलाहरु गैर सरकारी संस्थामा बढि संलग्न हुन थालेको पाइन्छ । त्यस्ता संस्थाहरुमा आमा समुह, महिला वचत, वन उपभोक्ता समिति र धार्मिक प्रकृतिका संस्थाहरु छन । अध्ययन क्षेत्रमा महिला समुहको सक्रियतामा १ वटा मन्दिर बनेको छ । त्यस्तै गरि महिलाहरुले चौताराहरु पनि बनाएका छन् । यद्यपी मन्दिरले भावनात्मक आनन्दिको साथै महिला एकतालाई सहयोग पुऱ्याएको पाइएको छ । यस्तै राजनैतिक सहभागिता हेर्दा मतदातको रूपमा मात्र सहभागि भएको देखिन्छ । राजनैतिक परिवर्तन पश्चात स्कूल व्यावस्थापनमा र स्थानिय निर्वाचनको लागि तयार परिएको अध्यादेशको कारणले हरेक वडामा १ जना महिला प्रतिनिधि हुन पर्ने प्रावधानले गर्दा त्यस्ता क्षेत्रमा महिला सहभागिता त देखिन्छ तर नाम मात्रका छन् । गाउँमा अवसर कम हुने र घरबाट टाढा जान सामाजिक कारणले समेत व्यावधान गरेकोले पनि महिलाको वाह्य गतिविधिमा संलग्नता कम हुन गएको देखिन्छ । आर्थिक रूपले वाह्य गतिविधिमा ७ जना अर्थात १६ प्रतिशत महिला मात्र संलग्न छन् ।

यसरी पुरुषको तुलनामा महिलाको वाह्य गतिविधिमा संलग्नता कम देखिनु उनीहरु अहिले पनि परम्परागत घरधन्दा र कृषि व्यावसायमा नै सीमित रहनु वा सीमित राखिनुले गर्दा कम देखिएको छ ।

५.१०.४. व्यैक्तिक अध्ययन

१. जानुका वि.क.(नाम परिवर्तन गरिएको)

म मसिना वि. क. ५३ वर्षको भएँ । मेरो घरमा हाल म मात्र छु । म एकल महिला हुँ । मेरो श्रीमान्को मृत्यु आज भन्दा ५ वर्ष अगाडी भएको हो । मेरो विवाह आज भन्दा ३८ वर्ष अगाडी भएको हो । मेरो नाममा घर जग्गा केहि पनि छैन । मेरो छोरा छोरी ५ जना छन् । तर सबै छोराहरु छुट्टिएर बाहिर गएर बसेका छन् भने छोरीहरुको विवाह भैसकेको छ । मेरो आमदानीको स्रोत केहि पनि छैन सकेको बेला अरुको काम गर्न जान्छु । लगभग खानलाई निमेक गरेरै पुग्छ तर कहिले काहीं छोराछोरीले पनि खर्च दिन्छन् र विरामी पर्दा उपचार गर्ने गर्छु । मेरो घरमा पशुपंछी छैन जसको निर्णय म स्वयम् आफैले गर्ने गर्दछु । घरभित्र र बाहिर के गर्ने, कहाँ जान्ने र के गर्ने भन्नेकुराको निर्णय मैलेनै गर्दछु । श्रीमान्छुदा उहाले गर्नुहुन्थ्यो तर उहाँको मृत्यु पश्चात त्यस्ता

सम्पूर्ण निर्णय म आफैले गर्ने गर्दछु । म निरक्षर हुँ । गाउँमा पहिले पहिले दलित भनेर हेप्ये तर अहिले त्यस्तो जमाना गएछ । सबैले माया नै गर्छन । तर अरुको घरभित्र पस्न दिदैनन र आफुलाई पनि त्यसो गर्न मन लाग्दैन ।

२. विनिता परिवार (नाम परिवर्तन गरिएको)

म विनिता हाल २५ वर्षको भएँ । महिले सामान्य पढ लेख गरेको छु । म अहिले घरैको काम र केहि बाखा पालन गरेर बसिरहेको छु । श्रीमान रोजगारीको सिलसिलामा दुवई जानु भएको छ । मेरो परिवारमा अहिले ४ जना छौ । म, श्रीमान्, २ छोरी छौ । मेरो विवाह १८ वर्षको उमेरमा भएको हो हाल विवाह भएको ७ वर्ष भएको छ । जहाँ मेरो नाममा घर जग्गा छैन र हामीलाई विस्वास पनि गर्दैनन । थोरै जग्गा श्रीमानको नाममा छ । जग्गाबाट उत्पादन भएको अन्नले हामीलाई राम्ररी खान पुग्दैन । मेरो श्रीमानले पठाएको पैसाले घर खर्च चलाउछुँ । कुन खेती कहिले लगाउने र कुन वस्तु पाल्ने भन्ने करा आफैँ निर्णय गर्छु । हामी उहाँको सल्लाहलाई मान्ने गर्दछौ । घरायसी निर्णय अधिकारमा मेरो पुर्ण रुपमा हात छ । बच्चाको शिक्षादिक्षाको लागी हामी श्रीमान् र श्रीमती बिचमा सल्लाह हुने गर्दछ र दुवैको सल्लाह अनुसार अगाडी बड्ने गर्दछौ । मेरो मागी विवाह भएको हो । हामीले परिवार नियोजनको स्थायी साधनको प्रयोग गरेका छौ जुन मेरो श्रीमान्ले गर्नुभएको छ ।

३. देबकी नेपाल (नाम परिवर्तन गरिएको)

देबकी समाजमा मध्यम वर्गिय ब्राम्हण परिवारमा जन्म हुर्किएकी हाल ३१ वर्षीय महिला हुन् । उनी अहिले आफ्नो परिवारमा बुहारीको स्थानमा भएता पनि भर्खरै सासु ससुरासँग छुट्टिएर बसेकी छिन् । उनले भेटघाटका क्रममा भनिन् म २०४१ सालमा जन्मिएकी

हुँ । त्यतिबेला मेरो पिता पुरोहित हुनुहुन्थ्यो । पुरोहित भएर शिक्षित भएकैकारणले उहाँले मलाई सधै पढ्न प्रेरणा दिनुहुन्थ्यो । मेरो विवाह २०६३ सालमा भयो । त्यस बेला महिले मेरो पढाइ पुरा गरिसकेको थिए । अहिले मेरो परिवारमा ३ जना छौ । म, मेरो श्रीमान्, छोरा, मेरो श्रीमान् एनजीओमा काम गर्नुको साथै पढाउनु हुन्छ । म गाउँको नजिकै रहेको विद्यालयमा शिक्षिका छु । मेरो छोरा अहिले ६ वर्षको छ ऊ

महिले पढाउने विद्यालयमा कक्षा १ मा पढ्छ । जमिनबाट उत्पादन भएको अन्नले हामीलाई खान पुग्छ र आफ्नै घर छ । मासिक रूपमा ७० हजार आम्दानी हुन्छ । जसबाट हामीले मासिकरूपमा ५० हजार बच्चाउन सक्दछौ । हामीले दुबै जनाको नाममा बजारमा ४ आना जग्गा किनेका छौ र नजिकै गाउँमा ६ आना जग्गा पनि किनेका छौ । जुन मेरो नाममा छ । हामीले घरायसी निर्णय गर्दा दुबै जना सरसल्लाहमा गर्ने गर्दछौ । तर घरायसी निर्णय गर्दा मेरो भन्दा बढी श्रीमान् को हात रहन्छ ।

अध्याय छ

सारांश र निष्कर्ष

६.१ सारांश

विगत केही दशक यतादेखि महिलाहरूको उत्थान सम्बन्धी चर्चा परिचर्चाले व्यापकता पाउँदै आएको छ । विश्वभरि नै अहिले महिलालाई समान स्तर दिने धारणा देखा परेको छ । महिला स्वतन्त्रता, समानता र महिला सशक्तिकरणका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रियस्तरमा नै भएका प्रयाहरू अवश्य पनि उत्साहवर्द्धक एवं उल्लेखनीय छ । लामो समयदेखि नै संयुक्त राष्ट्र संघका सदस्य राष्ट्रहरू महिलालाई पुरुष सरह सबै क्षेत्रमा समान अवसरहरू उपलब्ध गराउने विषयमा चिन्तनशील एवं प्रयासरत छन् तापनि विश्वको प्रायः जसो मुलुकहरूमा महिला र पुरुष बीच धेरै विभेद रहेको पाइन्छ । नेपाल पनि संयुक्त राष्ट्र संघको आव्हानमा भए गरेका क्रियाकलापहरूमा संलग्न हुँदै आएको छ । त्यस्तै नेपाल अधिराज्यको अन्तरिम संविधान २०६३ ले समानताको प्रत्याभूति गरेको र सो अनुरूप लैङ्गिक समानतालाई सुनिश्चित गर्न राज्यले आफ्नो प्रतिबद्धता देखाएको छ, तापनि त्यस्ता प्रतिबद्धताको कार्यान्वयन पक्षमा देखिएका कमजोरीहरूले गर्दा महिलाहरूले आफ्नो कानुनी हक तथा अधिकारको उपभोग गर्नबाट वञ्चित हुनु परेको छ । फलस्वरूप महिला र पुरुष बीच व्यापक अन्तर रहेको छ । नेपालमा लैङ्गिक विभेद हरेक क्षेत्रमा विद्यमान छ । देशको जनसङ्ख्याको आधा हिस्सा ओगटेका नेपाली महिलाहरूको पहुँच स्वास्थ्य, शिक्षा, राजनीति, प्रशासन, संचार, न्याय, प्रविधि, नीति निर्णय गर्ने तह आदि सबै क्षेत्रमा नै असमान र न्यून रहेको हुँदा राष्ट्र विकासको अभियानहरूमा अग्रगति दिन महिलाहरू चुकेका छन् । नेपाली महिलाहरूको जीवनस्तर अन्य विकसित मुलुक तथा दक्षिण एसियाली मुलुकका महिलाहरूको भन्दा निम्न स्तरको रहेको छ । जातीय तथा क्षेत्रीय विविधता, सांस्कृतिक प्रभाव, भौगोलिक विषमता आदिका कारण महिलाहरू बीच पनि आर्थिक, सामाजिक स्थितिमा व्यापक अन्तर रहेको पाइन्छ ।

महिला र पुरुष दुवै समाजका समान वर्गका हुन्, सृष्टिको निरन्तरताको लागि महिला र पुरुष दुवैको समान महत्व रहन्छ । तैपनि महिला विरुद्धको भेदभादयुक्त कानुनी व्यवस्थाले गर्दा पैतृक सम्पत्तिमा पुरुषहरूको अधिकारलाई कानुनले मान्यता दिएको छ, तर

महिलालाई पुरुष सरह अंशको हकदार मानेको छैन । त्यस्तै ३५ वर्ष उमेर पुगेकी अविवाहित छोरीले मात्र अंशको दावी गर्न सक्ने तुल्याएको छ । आर्थिक स्थितिले नै महिलाहरूको सामाजिक स्तर निर्धारण गर्ने हुँदा समाजमा महिलाहरू तल्लो दर्जाको र प्रतिष्ठाविहिन स्तरमा स्थापित रहेका छन् ।

लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तिकरणको उद्देश्य हासिल गर्ने महत्वपूर्ण आधार नै शिक्षा हो तर नेपालको राष्ट्रिय साक्षरता दर पुरुषको भन्दा महिलाको धेरै नै कम रहेको छ । यही नै महिला पछ्यौटेपनका अर्को कारण हो । यही चेतनाको अभावमा नेपाली महिलाहरू आफ्नो कानुनी अधिकार उपभोग गर्नबाट वञ्चित भएका छन् ।

२०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तनपछि नेपाली समाजमा महिलाहरूप्रतिको धारणामा धेरै खुलापन, उदारता र परिवर्तन देखा परेको छ । खास गरेर छोरा र छोरीलाई समान व्यवहार गर्ने र समान अवसर दिने कुरामा समाज धेरै अघि बढेको पाइन्छ । त्यस्तै मानवीय विकास अन्तर्गत समानताको पक्षमा नेपालमा प्रगति हुँदै गरेको पाइन्छ । ग्रामीण क्षेत्रको तुलनामा सहरी क्षेत्रमा लैङ्गिक समानताको विकास बढी भएको पाइन्छ ।

यो अध्ययन नुवाकोट जिल्लाको तारुका गा.वि.स. वडा नं. १ पिमलटारका महिलाहरूको निर्णय अधिकार, सामाजिक, आर्थिक स्थिति र भूमिकामा केन्द्रित रहेको छ । यसमा विभिन्न विद्वानहरूद्वारा महिलाहरूका सामाजिक आर्थिक स्थितिका बारेमा गरिएका खोज ग्रन्थहरूलाई अध्ययन गरी उपयुक्त विषयवस्तुलाई पुनरावलोकन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

अध्ययनको लागि वर्णनात्मक र अन्वेषनात्मक अनुसन्धान पद्धति अपनाइएको छ । प्राथमिक तथा द्वितीय विधिबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्क क्षेत्रगत अध्ययनबाट प्रश्नावली अन्तर्वार्ता विधि अपनाई सङ्कलन गरिएको छ भने द्वितीय तथ्याङ्क विभिन्न लेख, रचना, पत्र, पत्रिका आदिबाट सङ्कलन गरिएको छ ।

नुवाकोट जिल्लाको तारुका गा.वि.स. वडा नं. १ मा रहेका जम्मा ३०७ घर धुरी मध्ये पिमलटारमा ४३ घरधुरी छन् । जहाँ जनसङ्ख्या १७९ जना रहेका छन् । जस मध्ये ८८ जना महिला र ९१ जना पुरुष रहेका छन् । त्यस ४३ घरधुरि मध्येका ८८ जना महिलाहरू मध्ये ४३ जना विवाहित महिलाहरूलाई अध्ययनको लागि छनोट गरिएको थियो ।

यी उत्तरदाताहरूलाई अध्ययनको लागि तयार पारेको अर्न्तवार्ता सूचिको माथ्यमबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । त्यसै मध्ये ३ जनालाई व्यैयक्तिक अध्ययन लागि छनोट गरी उनीहरूको घरायसी निर्णय अधिकार, परिवारको स्थिति, निर्णय अधिकारमा भएका समस्या आदिवारे छलफल गरी अध्ययन गरिएको छ । सङ्कलित तथ्याङ्कहरूलाई सम्पादन गर्ने, तालिकाबद्ध गर्ने र क्रमैले विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ । तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा संख्यात्मक र गुणात्मक दुवै विधिलाई ग्रहण गरिएको छ ।

अध्ययनमा उत्तरदाताहरूको सामाजिक, आर्थिक स्थितिको विश्लेषण गरिएको छ । उत्तरदाताहरूको सामाजिक, आर्थिक स्थित थाहा पाउन उत्तरदाताहरूको उमेर, धर्म, जात/जाति, वैवाहिक स्थिति, परिवारको संरचना, परिवारको आकार, घरमूलिको अवस्था, आर्थिक तथा पारिवारिक निर्णय गर्ने स्थिति, परिवारको पेशागत विवरण, रोजगारीको स्थिति, घर तथा जमीन माथिको स्वामित्वको स्थिति, केटाकेटीको रेखदेख गर्ने स्थिति, निर्णय अधिकार भए नभएको आदि विविध पक्षको अध्ययन गरी त्यहाँ भएका समस्याहरूलाई पहिल्याई प्रकाश पार्ने प्रयास गरिएको छ । संकलित तथ्याङ्कलाई तथ्याङ्कीय पद्धति अनुसार विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनबाट के प्रष्ट हुन्छ भने ग्रामीण क्षेत्रका महिलाहरूको निर्णय अधिकार सहरी क्षेत्रको महिलाको तुलनामा कम भएको पाइन्छ । उत्तरदाताहरूलाई उमेर अनुसार वर्गीकरण गरिएको छ । उत्तरदाताहरू विभिन्न उमेर समूहका रहेका छन् । १५ वर्षभन्दा माथिका विवाहित उत्तरदाताहरूलाई १०/१० वर्षको फरकमा वर्गीकरण गर्दा सबैभन्दा बढी ४६ देखि ५५ वर्षसम्मका २७ प्रतिशत त्यस्तै ३६ देखि ४५ वर्ष उमेर समूहका २६ प्रतिशत, छन् भने सबैभन्दा कम ६० वर्ष भन्दा माथिका जम्मा ४ प्रतिशत छन् । यस प्रकार ४६ देखि ५५ वर्षसम्मका उत्तरदाताहरू बढी हुनुको कारण त्यस समुदायमा सानै उमेरमा विवाह भई बच्चा जन्माउने र पाको भै सकेका र यस अध्ययनमा पाको उमेर कै महिलालाई छनौट गरिएकोले हो । अध्ययन क्षेत्र ग्रामीण क्षेत्र भएको हुँदा निर्णय अधिकारमा पूर्ण रूपमा महिला माथि अधिकार नरहेको पाइयो । अध्ययन गरिएको क्षेत्रमा ब्राम्हण समाज बढि भएकोले ब्राम्हण जातिका महिलाहरूलाई अन्य जाति भन्दा आर्थिकदेखि अन्य निर्णय अधिकारमा समेत अधिकार कम रहेको पाइयो । नेपाल हिन्दु राष्ट्र भएकोले अन्य धर्महरूको तुलनामा हिन्दुको संख्या बढी पाइन्छ । त्यसमा पनि यस क्षेत्र ग्रामीण क्षेत्र भएको हुनाले यहाँ

बसोबास गर्ने मानिसहरू सबै हिन्दु धर्म अपनाउँछन् । पारिवारिक स्वरूपका आधारमा उत्तरदाताको स्थिति अध्ययन गर्दा प्रायः जसो २३ प्रतिशत उत्तरदाताहरू संयुक्त परिवारमा बसोबास गर्दछन् भने ७७ प्रतिशत एकल परिवारमा बस्छन् । उत्तरदाताहरू ग्रामीण क्षेत्रमा भईकन पनि स्वास्थ्य शिक्षा र प्रजनन सम्बन्धी शिक्षा पाएकै कारणले प्रजनन दर कम रहेको र परिवार संयुक्त भएको परिवारको आकार ठूलो रहेको पाइयो । श्रीमान र श्रीमती बीचको आपसी सम्बन्ध र समझदारी बढेको, घरायसी काममा एकले अर्कालाई सहयोग गर्ने पारिवारिक तथा आर्थिक निर्णय पुरुषले बढी सल्लाह गर्ने हुँदा निर्णय अधिकारमा महिलाको भन्दा पुरुषको बढी अधिकार रहेको छ । उत्तरदाताहरूको शैक्षिक स्थिति न्यून रहेको, आय आर्जन हुने काममा सरिक नभएको हुनाले महिलाहरूको आर्थिक देखि अन्य निर्णय प्रक्रियामा एकल सहभागिता कम भएपनि दुवै मिलेर गर्ने निर्णयहरू सन्तोषजनक नै रहेको पाइयो ।

उत्तरदाताहरू मध्ये अधिकांश उत्तरदाताहरूको समस्या भू-स्वामित्वमा अधिकार कम हुनु हो । जहाँ उनीहरूको नाममा सामान्य एक टुक्रा जमिन नहुनु र उनीहरूले आफ्नो सम्पूर्ण जीवन त्यहाँ बिताउनु पर्नु तर उनीहरूको कार्यको आर्थिक मूल्याङ्कन नहुनु मुख्य समस्या हो । यही समस्याले गर्दा उत्तरदाताहरूले बढी समय काम गर्नुपर्ने भएकोले उनीहरूमा कामको भार बढी हुन्छ । तर यस क्षेत्रमा भू-स्वामित्वको हकमा २१ प्रतिशत महिलाको नाममा घर जग्गा छ भने ६५ प्रतिशत पुरुषको नाममा छ त्यस्तै दुवैको नाममा रहेको १४ प्रतिशत छ । यस तथ्याङ्कले के प्रष्ट पार्दछ भने पुरुषको तुलनामा महिलाको अधिकारमा समानता नभएता पनि महिलाको नाममा ३५ प्रतिशत हुनु पनि यस क्षेत्रमा समानता तथा सकारात्मक पक्षतिर लम्किएको मान्न सकिन्छ । यस बाहेक अन्य समस्याहरूमा आर्थिक मूल्याङ्कन नहुनु, दैनिक बढी घन्टा काम गर्नुपर्ने, जुनसुकै बेला पनि अरुको सेवामा रहनु पर्ने आदि उत्तरदाताहरूका समस्या भएको पाइन्छ ।

अध्ययनमा अधिक महिलाहरू गृहणी र कृषि तथा पशुपालन व्यवसायमा आवद्ध छन् । उनीहरू घरमै बसी चूलो चौको, घाँस दाउरा, पानी, गाईगोठ, मेलापात गरी जीवन व्यतित गरिरहेका देखिन्छन् भने सीमित बुहारीहरूमात्र व्यापार सीपमूलक काम र जागिर जस्ता कार्यमा सम्लग्न देखिन्छन् ।

अध्ययन गरिएका महिलाहरू मध्ये जम्मा ५ जनाले मात्र क्याम्पस तहको अध्ययन गरेका छन् भने १३ जना निरक्षर छन्, १५ जना सामान्य लेखपढ गर्न सक्ने साक्षर छन् । त्यस्तै १० जनाले विद्यालय तहको पढाइ पनि पुरा गरेका छैनन् । जसबाट महिलाहरू पढाइमा पछि परिरहेका छन्, भन्ने कुरा थाहा पाउनुको साथै यसतर्फ ठोस नीति लिन सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

अध्ययनमा महिलाहरूले घरभित्र वा घर बाहिर पुरुषको तुलनामा अत्यन्त राम्रो फलदायी हुने किसिमको कामको निर्णय दिन र लिन सक्ने क्षमता, सिप तथा अनुभव महिलाहरूमा भए तापनि महिलाहरूको क्षमताको कदर गर्ने र असल वा कमसल जुनसुकै कामको समेत महिलाहरूलाई एकल निर्णय गर्न दिने अधिकार प्रायः परम्परा देखिनै देखिदैन । यस किसिमको स्थिति रहनु पछाडि हरेक निर्णयमा पुरुषको बाहुल्यता रहनु र स्वयं समाज पुरुष प्रधान किसिमको रहनुको कारणलाई लिन सकिन्छ । अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूले सानो देखि ठुलो र सरल देखि जटिल जुन सुकै कार्यमा पनि आफ्नो स्वविवेकले निर्णय नगरी ससुरा तथा श्रीमानको आदेश अनुसार गर्नु परेको देखिन्छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा शिक्षित, रोजगारी, व्यापारी तथा अलि शिक्षित परिवारमा भएका महिलाहरूको काम कर्तव्य तथा अधिकार अशिक्षित, बेरोजगारी, तथा अन्धविस्वासी परम्परालाई मान्ने परिवारका महिलाहरूको भन्दा बढि रहेको पाईयो ।

६.२ निष्कर्ष

तुलनात्मक रूपमा विगतका दशकहरूमा भन्दा महिलाको शैक्षिकदेखि निर्णय अधिकारप्रति व्यक्ति आय जस्ता परिसूचकहरूमा वृद्धि भएको र महिलाहरूको स्थितिमा प्रगति भएको छ । वर्तमान नेपाली महिलाहरू आधुनिकता तथा विकासतिर उन्मुख रहेका छन् तापनि देशको आधा जनसङ्ख्या ओगटेका यी महिलाहरू विकासको मूल प्रवाहमा समान रूपले सहभागी र सहयात्री भई पुरुष सरह अघि बढ्न सकिरहेका छैनन् । देशको सर्वाङ्गिक विकास अभियानले तब नै पूर्णता पाउन सक्छ, जब देशको आधा जनसङ्ख्या महिलाहरूलाई समान रूपमा सरिक गराइन्छ ।

नेपाली पितृसत्तात्मक समाज हालसम्म पनि सरकारी, गैह्रसरकारी तथा विकास निर्माणदेखि सबै क्षेत्रमा पुरुषको नै हावि छ अर्थात् पुरुषको तुलनामा महिलाहरूको

सहभागिता न्यून नै पाईन्छ । हाल नेपालमा मुख्य तिन ठुला पदमा महिलाहरूको महिलाहरूको उपस्थिति रहेता पनि यसले नेपाली समाजमा केहि सहजता भएतापनि ग्रामिण समाजका महिलामा सुधार हुन कठिन रहेको पाईन्छ । पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचनाका कारण नेपालमा छोरा र छोरी बीच लिङ्गभेद विद्यमान रहेको छ । आफ्नै घरभित्र नै छोरीलाई अर्काको घर जाने ठानी परिवारमा अस्थाई सदस्यको रूपमा हेर्ने परम्परा भएको नेपाली समाजमा महिलाहरूको शैक्षिक स्थिति र न्यून रोजगारीको अवसरहरू उपलब्ध रहेको छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा बाह्रमणहरू र सबै हिन्दुहरू रहेको यस क्षेत्रमा महिलाहरूको शिक्षाको स्तर दयनिय नै भएता पनि समय परिवर्तन सँगै थोरै मात्रामा महिलाहरू अघि बढेको पाइन्छ । जसको मुख्य कारण शिक्षा नै हो र रुढीवादी परम्परामा परिवर्तन पनि हो । निर्णय अधिकारमा महिलाको भूमिका अत्यन्तै न्यून छ । कानुनी रूपमा महिला समानता र सशक्तिकरणको कुरा गरे पनि व्यवहारिक रूपमा त्यसको पूर्ण पालना नभएको पाइन्छ । जसले गर्दा महिलाले तेस्रो दर्जाको नागरिकको रूपमा जीवन बिताउन परेको छ । समाजमा व्याप्त कुप्रथा तथा अन्धविश्वासका कारण नेपाली महिलाहरू पछि परेका छन् । यस्ता रुढीवादी परम्परालाई हटाउने बलियो माध्यम शिक्षा र निर्णय अधिकार नै भएकोले महिलाहरूलाई बढी भन्दा बढी शिक्षित बनाउने र निर्णय गर्ने अधिकारमा सरिक गराउनु आजको आवश्यकता हो ।

निरक्षर महिलाहरू भन्दा शिक्षित महिलाहरूको निर्णय अधिकारमा बढी हात रहेको छ र शिक्षित महिलाहरूसँग निर्णय गर्न सक्ने क्षमता पनि देखिन्छ । त्यसै ग्रामीण समाज भएकाले विवाह गरेको बढी समय भएका र बच्चाबच्ची भएको महिलाहरूको निर्णय अधिकार बढि रहेको छ । निर्णय अधिकारमा सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजनीतिक पक्षले पनि प्रभाव पारेको देखिन्छ । यहाँ बढी मात्रामा हिन्दु धर्म मान्ने समुदाय रहेको र बढी मात्रामा ब्राम्हण जातिको बसोबास भएकोले निर्णय अधिकारमा महिलाको भूमिका कम रहेको पाइन्छ ।

त्यस्तै रोजगारी गर्ने महिलाहरूमा अन्य महिलामा भन्दा निर्णय गर्ने अधिकार बढि रहेको पाईन्छ । उनिहरूले भनेका गरेका काममा पनि पुरुषहरू सहभागी हुने र सहयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । बाह्य गतिविधिमा लागेका महिलाहरूमा पनि उनिहरूले निर्णय गर्न सक्छन

र सहि वा राम्रो काम गर्न सक्छन भन्ने मान्यताले गर्दा निर्णय अधिकार अन्य महिलामा भन्दा बढि रहेको पाईन्छ । हाम्रो समाजमा महिलाहरु उठ्नका लागि कतिपय क्षेत्रमा महिलाहरु पनि अग्रसर हुनुपर्ने, सबै शिक्षित, रोजगारी युक्त हुनु, पारिवारिक भेदभाव हटाउनु र परम्परागत मुल्य मान्यता, अन्धविस्वासलाई हटाएर सफल तथा सभ्य समाजको निर्माण गर्नु एक चुनौति पुर्ण कार्य हुनेछ ।

सन्दर्भ सामाग्री

- पौड्याल, विणा (२०६७) विविध आयाममा नेपाली महिला, काठमाडौं : पैरवी बुक हाउस ।
- प्रधान, विना (१९८०) द स्टेटस अफ नेप्लिज ओमन, भोलम १, पार्टस, ३ सेडा ।
- प्रश्रित, मोदनाथ(२०४९) नेपालमा छोरी प्रतिको सामाजिक अवधारणा, काठमाडौं : एकता प्रकाशन ।
- भासीन, कमला (१९९५) पितृसत्ता के हो ? काठमाडौं : कमलादी ।
- महिला र कानून विकास मञ्च, (२०६१) महिलाको आर्थिक र कानूनी अधिकार, काठमाडौं : थापाथली ।
- मिश्र, चैतन्य (२०६३) पुँजवाद र नेपाल, काठमाडौं : मुल्याङ्कन प्रकाशन गृह ।
- सुवेदी, प्रतिभा (२०५९) महिला पुरुष समविकासको आधार, काठमाडौं : लुस प्रेस नयाँ बानेश्वर ।
- सुवेदी, प्रतिभा (२०६८) महिलामुखी बजेटको प्रसङ्ग गोरखापत्र साउन १७ गते ।
- संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम, (२००१) मानव विकास प्रतिवेदन, काठमाडौं, नेपाल ।
- संवैधानिक तथा संसदिय अभ्यास समाज, (स्कोप) (२०५०) महिला विकास र कानून, काठमाडौं : थापाथली ।
- श्रेष्ठ, केशवकुमार (२०६०) लैङ्गीक अध्ययन, काठमाडौं : ऐकेडेमिक बुक सेन्टर किरतिपुर ।
- Acharya , Meena (1997) Gender Equality and Emploment of Women, Kathmandu : CBS.
- Acharya, Meena (2003) Changing Gender Status Achievements and Challenges in Population Monograph of Nepal, Kathamandu : CBS.
- Acharya, Meena and Beenet, (1981) Status of Women in Nepal, Vol. 2 T. U. Kritipur.

- Bennet, Lynn (2010) *Dangerous Wives and Sacred Sister. Social and Symbolic Role of High Caste Women in Nepal*, Kathmandu : Mandala Book Point.
- Central Bureau of Statistics,(2011/12) *National population and Housing Census*, Kathmandu : CBS.
- CWIN(2002) *Women's participation for overall development*, Kathmandu Nepal: Resources and information Center.
- Dhungel, Basundhara (1981) *Labour Participation and Fertility of Rural Women in Nepal*, Pustakalaya. Org/eserv.
- FAO,(2011) *Facts and Figures: Rural Women and the Millennium Development Goals*, Kathmandu, Nepal.
- Paudyal, Bina(1980) *The Status of Nepales Women, Volum 1, Parts 3 SIDA*.
- Pokhrel, Shanta (1982) *Nepalies Women*, Kathmanndu : HMG Press.
- Sharma , P.R.(2054) “ *Cast Social Mobility and Sanskritization :Study of Nepal old legal Kode* .
- Sing, Uday(2002) *Marriage and Nepalies Women, Child Worker in Nepal*, Kathmandu : Resources and Information Centre.
- Subedi, Prativa (1997) *Nepali Women Rising*, Katkmandu: Women Awarness Centre.
- USAID, (1981) *Report Sitation of Nepalies Women*, Kathmandu, Nepal.

घरायसी निर्णय प्रक्रियामा महिलाको भूमिका अध्ययनमा
तारुका १ पिमलटारको सर्वेक्षणको लागि तयार
प्रश्नावली

१. नाम :- २. लिङ्ग:-
३. उमेर :- ४. जातजाति :- ५. धर्म :-
६. वैवाहिक स्थिति :-
क. विवाहित ख. विधवा ग. पारपाचुके घ. छुटिएर बसेको
७. पारिवारिक प्रकार :- क. संयुक्त परिवार ख. एकल परिवार
८. परिवारको सदस्य संख्या :- क. महिला ख. पुरुष ग. जम्मा
संख्या.....
९. शिक्षा :- क. साक्षर ख. निरक्षर ग. विद्यालय तह
घ. क्याम्पस तह
१०. उत्तरदाताको पारिवारिक विवरण :-

क्र.सं.	नाम	घरमुलीसँगको नाता	उमेर	लिङ्ग	शिक्षा	पेशा	कैफियत
1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							
8							
9							
10							

- ११ तपाईंको विवाह गर्दाको उमेर कति थियो ?
१२. विवाह गरेको कति वर्ष भयो ?

१३. तपाईले कस्तो प्रकारको विवाह गर्नु भयो ?
 क. मागि ख. प्रेम ग. भागि घ. अन्य
१४. यदि मागि विवाह भए स्वइच्छा की बाबुआमाको करकापमा परेर विवाह गर्नुभयो ?
 क. स्वइच्छाले ख. करकापमा
१५. छोराछोरी कति जना हुनुहुन्छ ? क. छोरा..... ख. छोरी..... ग.
 जम्मा.....
१६. तपाईले बच्चा आफ्नो इच्छामा की कसैको करकापमा परेर जन्माउनु भयो ?
 क. इच्छा ख. करकापमा ग. आकस्मिक
१७. तपाईको परिवारको आम्दानीको मुख्य स्रोत के हो ?
 क. कृषि ख. व्यापार ग. नोकरी घ. अन्य
१८. तपाईको परिवारको आर्थिक स्तर कस्तो छ ? क. निम्न ख. मध्यम
 ग. उच्च
१९. घरको काममा पुरुषको सहयोग कतिको पाउनुहुन्छ ?
 क. पाउँछु ख. पाउँदिन ग. अलिअलि पाउँछु
२०. बालबच्चा बिरामी परेमा अस्पताल लाने वा औषधी किन्ने कसले गर्नुहुन्छ ?
 क. पुरुष ख. महिला ग. दुबै
२१. बच्चाको शिक्षामा बढि समय कसले बिताउनु हुन्छ ? क. पुरुष ख. महिला
 ग. दुबै
२२. बच्चालाई कुन विद्यालयमा पढाउने भन्ने निर्णय कसले गर्नुहुन्छ ?
 क. पुरुष ख. महिला ग. दुबै
२३. घरायसी कामकाज वा खानाको लागि आवश्यक सामान कुन कुन किन्ने भन्ने कुरा
 कसले निर्णय गर्नुहुन्छ ? क. पुरुष ख. महिला ग. दुबै
२४. समय अनुसारको अन्न कुन लगाउने भन्ने कुरा कसले निर्णय गर्नुहुन्छ ?
 क. पुरुष ख. महिला ग. दुबै
२५. घरमा पशुहरु पाल्ने वा नपाल्ने निर्णय कसले गर्नुहुन्छ ? क. पुरुष ख. महिला
 ग. दुबै
२६. घरको सम्पूर्ण कार्यको निर्णयमा सम्लग्न हुनुहुन्छ ? क. छु ख. छैन
२७. घरजग्गा कसको नाममा छ ? क. महिला ख. पुरुष ग. दुबै

२८. महिलाको नाममा घरजग्गा छ भने कति छ ?

क. १ रोपनी भन्दा कम

ख. १ रोपनी देखि ३ रोपनी सम्म

ग. ४ रोपनी देखि ६ रोपनी सम्म

घ. ६ रोपनी भन्दा

२९. बालबच्चाको विवाहको सम्बन्धमा कसले निर्णय गर्नुहुन्छ ? क. पुरुष ख. महिला

ग. दुबै

३०. विवाह पछि तपाईंको पढाइ रोकिएको छ ?

क. छ

ख. छैन

३१. रोकिएको हो भने के कारणले रोकिएको हो ? क. व्यक्तिगत

ख. पारिवारीक

ग.

आर्थिक

३२. तपाईं कुनै संघ संस्थामा आवद्ध हुनुहुन्छ ?

क. छु

ख. छैन

३३. तपाईं राजनैतिक क्रियाकलापमा भाग लिनु भएको छ कि छैन ? क. छ

ख.

छैन

३४. घरको आर्थिक कारोबार कसले गर्दछ ? क. महिला

ख. पुरुष

ग. दुबै

३५. तपाईं घरमा के के काम गर्नु हुन्छ ?

३६. आवश्यक खर्च गर्न कोसँग आर्थिक सहयोग लिनु हुन्छ ?

३७. तपाईंहरूलाई कुनै संघसंस्थाले केहि सहयोग गरेको छ ? छ भने कुन कुन संस्थाले

सहयोग गरेको छ ?

.....

३८. महिला पछाडि पर्नुमा को जिम्मेवारी होला ?

क. महिला आफै

ख. पुरुष

ग. दुबै

घ. समाज

तपाईंलाई धन्यवाद